

GLASUL MINORITĂȚILOR LA VOIX DES MINORITÉS DIE STIMME DER MINDERHEITEN

ANUL
ANNÉE
JAHRGANG

XV.

MAI-IUNIE
MAI-JUIN
MAI-JUNI

1937.

NUMĂRUL
NUMÉRO
NUMMER

5 - 6

Prima incercare.

**Pactul Partidului Maghiar cu Partidul
Averescan. Precedentele, motivele incheerii,
textul, modificările, consecințele, desfacerea
și concluziunile lui.**

De : E. Gyárfás, senator.

A trecut un deceniu și jumătate dela ratificarea tratatului de pace, care a stabilit hotarele noi ale României și a eliminat în așa fel cauza, pentru care maghiarimea transilvăneană era constrânsă a păstra pasivitate în primii ani ale dominațiunei române.

Cauzele pasivității.

Această pasivitate era aspru criticată, cu toate că importante motive morale și practice au impus-o.

Nu se poate contesta, că în primii ani ale imperiului românesc ar fi fost incomparabil mai ușoară încadrarea noastră în noul sistem de Stat. Am pierdut pe rând cele mai importante poziții în viața publică și economică și trebuia să privim nepăsători ocuparea lor rapidă din partea românilor. Nu s'a exploatat acel moment sufletesc, când atașarea noastră la noul regim ar fi evocat bunăvoința și recunoștința celor dela putere și ar fi apropiat sufletele celor două popoare.

Nu contestăm acest lucru, dar, cu toate acestea nu puteam face altceva decât ceea ce am făcut.

Nu vreau să invoc ca scuză, lipsa noastră de orientare. Indiscutabil, popoarele conviețuitoare cu noi, avusese în acest timp informațiuni incomparabil mai precise asupra tot, ce se petrecea în lume, precum și despre intențiunile Marilor Puteri pri-

ritor la această bucată de pământ, pe care trăim. E drept, că și caosul, ce domina la Budapesta și știrile primite cu mari întârzieri și din izvoare contradictorii, ne incurcau. Granițele spre Budapesta erau închise, mult timp ne despărțea chiar un front de războiu și nici nu prea se găsea acolo cineva, care s'ar fi îngrijit de îndrumarea noastră.

Un lucru știam însă chiar și din presa de la București.

Știam, că Puterile Mari întocmează o nouă hartă a Europei Centrale. Aveam cunoștință și despre eforturile guvernelor Ungariei — orișice guverne ar fi fost acelea — prin care s'au străduit a salva ce putea fi încă salvat din teritoriul fostei Ungarii. Din indemnurile, adresate nouă, dinspre București și Sibiu, ne dădeam seama, că orice act al nostru, care putea fi interpretat ca o acceptare a noii stări de lucruri, va fi utilizat drept contra-argument împotriva sforțărilor Ungariei, în procesul, ce aștepta soluționarea în fața Puterilor Mari.

Sașii puteau aduce hotărârea lor de atașare la Mediaș. O fracțiune a Evreilor putea constitui Partidul Național Evreesc, ce se incadra în noul regim. Toată lumea putea să-și asigure o poziție, ce-i promitea cele mai multe avantaje și mai sigure succese în așezarea viitoare. Numai maghiarimea ardeleană nu putea urma această cale. Un imperativ moral o constrângea, să păstreze o tăcere și să se abțină de orice manifestare, care ar fi putut-o pune în conflict cu fosta sa țară-mamă și prin care ar fi trădat unitatea seculară sufletească și de rasă.

Sunt convins, că și Românii ne-ar fi disprețuit și ne-ar disprețui și astăzi, dacă noi, în acele timpuri grele istorice, ne-am fi atașat le acei, cari urmăreau construirea de noi state naționale pe ruinele fostei Ungarii.

Comunitatea de sânge și de rasă ne impunea tăcere tot timpul, până când nu s'a lichidat spinoasa problemă a războiului mondial prin tratativele de pace.

Dar înafară de acest imperativ moral, erau și motive de ordin practic, care ne constrângeau la tăcere și pasivitate.

Dacă Românii ardeleni doreau sincer realizarea, în Transilvania, a acelei Elveții răsăritene, pe care o pretindeau sub dominațiunea maghiară, aveau toată posibilitatea de a crea condițiunile psihologice, necesare unei asemenea formațiuni. Depresiunea morală, produsă de pierderea războiului și de izbucnirea și intronarea comunizmului la Budapesta, apăsa atât de

oribilasupra sufletului maghiarimei transilvăneni, încât ea ar fi acceptat cu bucurie orice propunere de apropiere sau colaborare amicală.

Așa ceva însă nu s'a produs, ci din contra, s'a produs tocmai contrarul. Nu vreau să fac azi nimănuși vreun reproș. Poate veni timpul, când ambele părți vor recunoaște erorile comise. Ceeace s'a întâmplat și mai ales cum s'a întâmplat, a îndurerat mult sufletele tuturor, cari — adeseori chiar contra opiniei noastre publice — am propovăduit la fiecare ocazie, că popoarele noastre, ori și cine și orișicare dintre ele are conducerea și puterea supremă, trebuie să trăiască în pace și iubire pe acest pământ istoric.

Nu era deci numai meritul nostru, că am respectat fidel porunca morală a tăcerii în tot timpul, până la ratificarea contractelor de pace. Și greșelile frunțașilor României ne-au ajutat să păstrăm disciplinați, tăcerea impusă.

După ratificarea contractelor de pace.

În primii ani, după schimbarea regimului, conducerea în Vechiul Regat o avea Ionel Brătianu, iar în Ardeal Iuliu Maniu, în fruntea Consiliului Dirigent, cu aproape ilimitate puteri în chestiuni interne.

Ionel Brătianu, nevoind să-și angajeze Partidul sau pe sine, prin semnarea stipulațiunilor minoritare ale tratatelor de pace și a înjumătățirii Banatului, cedase guvernul D-lui Vaida, care convocând primul Parlament al României Mari, sub prezidiul D-lui Iorga, începuse așezarea temeliiilor, cu ajutorul așa numitului „marele cabinet.”

Imediat însă, ce „maurul și a făcut datoria” și contractele oneroase erau semnate, D-l Vaida, care între timp ducea tratative la Londra, se deșteptase, cu proverbiala cărămidă, căzută de data aceasta pe capul lui, că nu mai este primministru (15 Martie 1920).

Ionel Brătianu avusese neapărată nevoie de acest concurs al D-lui Vaida, ca pretențiunile teritoriale ale României să fie reprezentate de un ardelean și ca tot acesta să ia asupra-și condițiunile oneroase ale tratatelor de pace. Dar nici cum nu intenționase să perpetueze, prin aceasta, dominațiunea ardelenilor și cu atât mai puțin să admită extinderea acesteia și asupra Vechiului Regat, din contra, primul act al său era, că

dizolvase Consiliul Dirigent, pe care o considera oarecum, un obstacol al planurilor sale de unificare.

Astfel Ion Brătianu avea nevoie de un primministru băștinaș în Regat, spre a nu lăsa domnia pe mâna ardelenilor, iar de altă parte de concursul unui ardelean, care să slăbească puterea Consiliului Dirigent și ca amândoi să netezească calea spre domnie. Omul cel mai popular al Vechiului Regat era Generalul Averescu, învingătorul dela Mărășești și astfel pe el desemnase să ia asupra-și greutatea începutului. Iar pentru descompunerea frontului românesc ardelean, până atunci compact, îl alesese pe D-l Goga, de al cărui antipatie personală față de D-l Maniu, avuse cunoștință încă din timpul dominațiunii maghiare. Astfel a ajuns D-l Goga Ministru al Cultelor, în primul guvern Averescan și i-a reușit — bineînțeles și prin vraja puterii, — să atragă de partea sa un număr suficient de fruntași ardeleni, pentru a putea da o lovitură Consiliului Dirigent, care până atunci beneficia de deplinătatea puterniciei. (10 Aprilie 1920).

Poate nici chiar interesații nu-și dădeau seamă de acest scop ascuns al primului guvern Averescan, maghiarimea ardeleană însă, deși încă prea novice în tainele intrigilor dela București, totuși numai decât simțise, că *s'a făcut o schimbare de regim, favorabilă soartei sale*. Frontul compact al românimei ardeleni, care, sprijinindu-se pe Brătianu în Vechiul Regat, dispunea ilimitat la noi, și-și aranja treburile, în primul rând în sarcina maghiarimei, acaparând toate pozițiile ale vieții publice și economice, ce se clătinase până în temelile sale.

D-l Goga însă, ca bun diplomat, își dădea seama, că masa populațiunii românești din Ardeal, — cu toate defectele Consiliului Dirigent, — va persista pe lângă D-l Maniu. Și deoarece, atunci încă nu putea conta pe partizani în Vechiul Regat, dar mai ales, că dela el era așteptată convertirea, cel puțin în parte, al Ardealului, în mod necesar era împins să caute și să găsească vreo combinație cu minoritarii din Ardeal, dintre cari maghiarimea întotdeauna îi era mai simpatică, decât Sașii, pe cari, — fiind sibian, — îi considera în primul rând, ca o stavilă a aspirațiunilor poporului său.

Dar în afară de aceste momente de ordin tactic, D-l Goga avea și o intuiție, când se orienta către maghiarime. Năzuințele D-lui Goga în această direcție erau sprijinite și de intențiunile

răposatului Regele Ferdinand, care — după cum astăzi nu mai suferă nici-o indoială — dorea cu nobleța sufletului și cu bunăvoința sa sinceră, să facă nu numai suportabilă, ci chiar plăcută, domnia sa, pentru noii săi supuși.

Jurământul episcopilor.

Ratificarea tratatelor de pace era bază de plecare în vederea unei apropieri.

Înainte de ratificare, episcopii, ca și ceilalți funcționari publici se abțineau dela depunerea jurământului de credință, iar guvernul refuzase orice ajutor preoțimei noastre, care înfrunta mari dificultăți. Dl Goga, în cursul tratativelor, conduse de el cu mult tact, a pus în vedere o subvenție echitabilă și remedierea altor importante doleanțe dela depunerea jurământului. În toamna anului 1920, organizațiile autonome ale Cultelor Minoritare iar își puteau ține adunările generale, iar la 14 Decembrie 1920 și Eparhia reformată de dincolo de Piatra Craiului își putea începe organizarea. Într'o asemenea atmosferă pregătită Dl Goga, ca Ministru al Cultelor, depunerea jurământului episcopilor, care avea scopul să documenteze consolidarea situației și s'a desfășurat cu cea mai mare solemnitate.

Prima solemnitate avea loc la 19 Martie 1921, în sala de tron al palatului regal din București. Cu această ocazie și-au depus jurământul în mâinile Regelui Ferdinand episcopii catolici contele Gustav Carol *Mailáth* din Ardeal, Dr. Iuliu *Glattfelder* din Timișoara și episcopul luteran, sas : *Teutsch*. Regele Ferdinand le-a primit cu o amabilitate accentuată, atât la depunerea jurământului, cât și la masă. Se vedea, că Suveranul se bucură, că poate primi pe acești distinși capi ai Bisericilor între supușii săi.

Este caracteristic pentru cugetarea, tactul și bunăvoința acestui nobil domnitor, modul precum a soluționat Regele Ferdinand chestia spinoasă a limbei, care forma obiectul unor lungi discuțiuni, deoarece episcopii nu cunoșteau limba română, iar Regele pe cea maghiară. În fine, s'a stabilit, ca episcopii catolici să depună jurământul în limba *latină*, limba oficială a bisericii catolice, iar după depunerea jurământului, episcopul *Mailáth* să rostească un discurs de felicitare în limba *franceză*. Abia terminase însă episcopul *Mailáth* discursul său istoric, redactat cu o deosebită grijă în limba diplomației, Regele Ferdinand i-a răspuns, pe un ton captivant de amical și călduros, în limba

germană, care a rămas apoi limba conversației și la masă, a cărei solemnitate o ridica și mai mult prezența primministrului Averescu, Dlui Goga, ministru al Cultelor, răposatului Mișu, ministru de Curte și a altor notabilități.

Este caracteristic pentru situația și atmosfera de atunci, că în afară de episcopul Mailáth, fusese învitat la depunerea jurământului și Statusul romano-catolic din Ardeal, reprezentat prin referentul Dr. Balázs Andrei și subsemnatul. Această învitare documenta indubitabil, că episcopul depune jurământul de fidelitate nu numai pentru sine însuși, ci și pentru toți credincioșii săi, fapt învederat de altfel și prin intențiunile reciproce și prin textul jurământului.

Acelaș procedeu fusese urmat cu câteva zile mai târziu, la depunerea jurământului episcopului reformat-calvin Carol Nagy, la care au asistat și cei doi curatori de ai lui (9 Aprilie 1921).

Episcopul catolic contele *Széchenyi* Niculae din Oradea depusese jurământul mai târziu, iar episcopul *Bornemissza* Tiberiu din Satu-Mare și episcopul unitarian *Ferencz Iosif* din Cluj, din cauza vârstei lor înaintate, depuseră jurământul la reședințele lor, în fața unui comisar regal.

Depunerea jurământului deschisese și porțile Senatului înaintea arhiepiscopilor maghiari, cari — în conformitate cu legile ungare, atunci încă în vigoare, — au și ocupat locurile ce li se cuvenea. Episcopului Mailáth, — precum, mai târziu și răposatului Nagy Carol, — președintele Senatului i-a făcut o călduroasă primire în Senat. Episcopul Mailáth plăcut surprins de această primire, și-a exprimat mulțumirea printr'un discurs improvizat în limba franceză, care fusese viu aplaudat.

Toate aceste circumstanțe arată atmosfera desghețată, în care fruntașii competenți ai maghiarimei, ajunsă în minoritate, și au făcut *întrarea în viața publică românească* și care ne îndreptăția să sperăm zile mai frumoase după încercările grele, îndurate timp de trei ani lungi și să credem, că cu bunăvoință reciprocă, vom putea asigura viața și dezvoltarea poporului nostru.

În atmosfera prielnică, creiată prin depunerea jurământului arhiepiscopilor, se începuseră primele mișcări de organizare politică a maghiarimei ardelenene; mai întâi s'a constituit Uniunea Maghiară pe județe, apoi la un sfert de an dela depunerea jurământului, în ziua de 6 Iulie 1921 a avut loc la Cluj și adu-

narea constituantă, care alesese de președinte al noii formațiuni pe baronul Jósika Samuil, fost președinte al Camerei Magnaților.

Toată lumea era plină de încredere și speranță și era întemeiată presupunerea, că maghiarimea minoritară de aci, îndrumată pe această cale, își va găsi posibilitățile lui de existență și de propășire și în noua formațiune de Stat. Atmosfera era atât de optimistă, încât după obiceiul tradițional maghiar, au și început la noi unele intrigi personale, reînviând controversele politice, transplantate din regimul ungar.

Rolul istoric al episcopilor Mailáth și C. Nagy.

Amabilitatea călduroasă de care făcuse dovadă regretatul Regele Ferdinand, față de episcopul Mailáth, tovarășii săi și suitorii lor cu ocazia depunerii jurământului, nu era numai un act de prudență și de politeță, ci expresia sinceră a sufletului nobil al Domnitorului. Regele Ferdinand ajunsese pe tronul României în vârstă adultă și se trăgea dintr'o ramură profund religioasă catolică a dinastiei Hohenzollern. Era deci ușor de înțeles simpatia, ce simțise față de arhierii germani sau cel puțin crescuți în cultura germană și mai ales, față de episcopii propriei sale biserici. Episcopul Mailáth, ședea la masă la dreapta Regelui și cu manierele lui fine și tactul său înăscut, a câștigat în câteva momente simpatia Regelui.

Această simpatie se menținuse în tot timpul vieții marelui Domnitor și asigurase episcopului Mailáth un prestigiu și o autoritate în viața publică românească, de care poate nici el nu-și dădea suficient seama. Nu numai biroul, dar și saloanele regretatului Rege erau deschise episcopului Mailáth, și orice greutate și neînțelegeri ivite mai târziu, — mai ales în timpul guvernului liberal, ajuns la putere în 1922, — orice politician își dădea seamă de poziția distinsă, ocupată la curte și purtată cu atâta nobleță de episcopul Mailáth, grație căreia și-a putut apăra și persoana, cât și instituțiunile sale, în tot timpul vieții Regelui Ferdinand, față de toate atacurile, cari mai târziu sau deslănțuit cu atâta vehemență.

Considerația, ce o avea regretatul Regele Ferdinand față de episcopul Mailáth, se extindea și asupra conducătorilor instituțiilor arhipăstorului și astfel delegații Statusului romano-catolic din Ardeal avuseră de multe ori posibilitatea de a înainta

personal nobilului Domnitor doleanțele lor, care le ascultase totdeauna cu o amabilă bunăvoință, și chiar dacă nu putea ajuta în totdeauna, prin vorbele lui călduroase îi inspira încredere și liniște, înlesnind și prin aceasta învingerea sau cel puțin suportarea greutăților.

Personalitatea marcantă și energică a episcopului reformat *Nagy Carol* era tocmai contrarul figurei fine a episcopului Mailáth.

Nagy Carol era încarnarea adevărată a maghiarului calvin transilvănean, conștient, dârz, energic, caracter ferm, pătruns până în adâncul sufletului de infalibilitatea convingerilor sale, neadmițând nici-o concesiune în sarcina acestora. Era tipul omului care se frânge, dar nu se 'ndoaie.

Personalitatea energică a lui *Nagy Carol* se validă în-tocmai și în conducerea bisericii sale. Cu mâna energică îi conducea pe cei de sub puterea lui în direcția, pe care o socotea favorabilă, fără să admită rezistențe sau deviațiuni. În calitate de cap al bisericii, era comandantul unei formațiuni unitare, de care dispunea necondiționat, deoarece preoții și credincioșii săi se puneau cu încredere sub autoritatea lui, iar acolo, unde eventual lipsea supunerea voluntară, unitatea o refăcuse prin autoritatea și mâna sa energică.

Răposatul episcop *Nagy Carol* făcea el concesiuni față de concepția sa puternică calvinistă, numai într'o singură privință.

Considera mai presus de orice interes, ca *întreaga maghiarime ardeleană* — fără deosebire confesională — să procedeze unitar în orice chestiune publică, care interesează maghiarimea. Or, ca să asigure armonia deplină sufletească și unitatea disciplinată a maghiarimei, — împărțită în diferite confesiuni și lipsită de orice organizațiune politică, — era neapărat necesară : *concordia* și conlucrarea armonioasă a capilor bisericii.

Dacă nu era poate el inițiatorul consfătuirilor noastre interconfesionale, în tot cazul era sufletul acestora. Prezidiul acestor consfătuiri îl cedase de obicei episcopului unitarian Ferencz Iosif, cu vârstă patriarhală, sau episcopului Mailáth, care era mai bătrân și mai vechi în funcție, el a rămas însă promotorul, încurajatorul și neobositul propunător al acestor consfătuiri, aducând cele mai mari sacrificii în interesul cauzei comune, subordonând adeseori majorității chiar și convingerile sale personale, ca să asigure armonia și să salveze unitatea de acțiune.

Dela depunerea jurământului episcopilor și până la intrarea în parlament al unui considerabil grup de deputați ai Partidului Maghiar — dela 1921 și până la 1926 — consfătuirile interconfesionale, inițiate și îndrumate în majoritatea cazurilor de Nagy Carol, erau singurul factor, care delibera și lua deciziuni în privința atitudinii ce s o urmeze maghiarimea ardeleană.

Acești frunțași neobositori își dădeau toată silința să facă auzite și să pună în aplicare hotărârile aduse la aceste consfătuiri, înaintând memoriile, organizând delegații, ducând tratative cu membrii guvernului și făcând demersuri chiar la supremul for al Statului. În chestiuni principiale — cu toate greutățile a necunoașterii limbei — și-au expus părerile și depe tribuna Senatului episcopul Mailáth și uneori chiar și episcopul Nagy Carol.

Că nu ne-a sufocat depresiunea sufletească, după schimbarea imperiului, că iarăș s'au înseninat fețele noastre și că iar începusem să avem încredere în viitorul nostru, este meritul exclusiv și imutabil al acestor distinși frunțași ai Bisericilor noastre, cari în aceste timpuri grele conduceau în acelaș spirit turma împărțită în trei a maghiarimei ardeline și nu se poate face istoria acestei perioade, fără a se face o cuvenită amintire și rolului lor istoric.

Alegerile liberale din 1922.

Uniunea Maghiară, constituită în Iulie 1921, în atmosfera ușurată prin depunerea jurămintelor episcopale, și a început activitatea sub cele mai bune auspicii, sub conducerea înțeleaptă a baronului Samuil Jósika, om cu simț și tact politic admirabil. Inceputul era plin de greutate. Trebuia să se lichideze mai ales controversele politice, rămase încă din regimul ungar, care — deși fără rost deja — erau totuși suficient de vii, pentru a cauza multe dificultăți la început, mai ales în chestiuni personale. O altă dificultate era, că aproape nici unul dintre frunțașii noștri de atunci, nu cunoștea mentalitatea, felul de a se gândi și aspirațiunile românilor, iar limba o cunoșteam și mai puțin.

Cu toate greutățile începutului, Uniunea Maghiară desfășurase deja în primul semestru al constituirii sale, o frumoasă muncă de organizare. Ședințele se țineau în loja francmasonică dizolvată din Cluj, unde — mai ales la început, — era curios să vezi prelați și alți frunțași catolici, sub emblemele simbolice masonice.

Uniunea Maghiară era încă în toiul muncii de organizare

și de orientare, când căzuse guvernul Averescan, care a creat atmosfera prielnică și urmasse guvernul lui Ionel Brătianu, cu intenția declarată de a convoca Adunarea Constituantă, spre a pune temelile Constituției unitare a României Mari, după concepțiile lui Brătianu.

Fruntașii maghiarimei au sperat cu drept cuvânt, că și maghiarimea ardeleană va avea locul cuvenit în această adunare constituantă și că legile fundamentale, ce se vor aduce, vor preciza și pune la punct chestiunea minoritară și vor stabili situația noastră în conformitate cu contractele internaționale, spre mulțumirea tuturor. Având toată încrederea în aceasta, conferința frunțașilor maghiarimei, ținută în Cluj, la 5 Febr. 1922, a decis începerea *activității politice* și luarea parte la alegeri.

Poate unii dintre noi presimțirăm, dar nici unul nu vedeam clar, cât era de neîntemeiat și pripit a lega vreo speranță de munca acestui parlament constituant și că, Ionel Brătianu, care se ferise a semna convențiunile minoritare, lăsând-o în sarcina Dlui Vaida, nu putea concilia cu concepțiile sale naționaliste starea de drept internațională și istorică a minorităților, ci vrea să așeze în Constituție temelile unui Stat național puternic român și ideile lui erau diametral opuse nu numai concepției noastre de drept public, dar și situației speciale, pe care tindeau să asigure Dl Maniu și partizanii săi pentru Ardealul și mai ales pentru românimea ardeleană, chiar și după căderea Consiliului Dirigent.

Poate singur răposatul baron Josika Samuil presimțise — instinctiv — că guvernul liberal, ajuns la cârmă în Februarie 1922, ne amenință cu înfrângere, atât pe noi cât și pe Partidul Național Român din Ardeal și îndemnat de acest instinct, în timpul pregătirilor pentru alegeri, făcuse o vizită Dlui Iuliu Maniu, care zăcea cu piciorul frânt în spitalul din Cluj. Ce discutaseră acești doi șefi, nu s'a aflat nici până astăzi dar frontul ardeleanesc, — poate singurul care ne-ar fi putut salva — nu s'a putut forma nici prin această convorbire și astfel am luat parte singuri la alegeri.

Alegerile din 1922 au fost făcute încă după sistemul cercurilor electorale și astfel Samuil Jósika nu dispunea la fixarea candidaturilor de puterea disciplinatoare, asigurată partidelor organizate prin legea electorală actuală. Uniunea Maghiară nu era un partid politic, dar exista deja partidul Poporului Maghiar

și adversarul acestuia : Partidul Național Maghiar. Controversele personale și politice, rămase din trecut, se mențineau încă vii și de altă parte necesitatea colaborării și a unității de acțiune încă nu era clar și deobște simțită. Simțul politic, înțelepciunea, tactul și experiența de conducere a Baronului Jósika Samuil trebuia să facă minuni pentru a ne prezenta într'un front unitar și a elimina ostilitățile interne. Recunoștința imutabilă se cuvine lui Jósika Samuil, pentru faptul că a reușit să creeze acest front unitar și compact la prima încercare. Eram martori, cum acest om, cu toată bătrânețea și debilitatea sa, lucra zi și noapte, ascultând cu răbdare dorințele delegațiilor locale în privința candidaturilor, soluționând întotdeauna înțelept și cu mult tact rivalitățile personale. Trebuie să apreciem deci acest serviciu fără seamăn, prin care aducea poate un serviciu mai mare națiunii sale, ca prin toată munca sa de pân'atunci, în împrejurări incomparabil mai ușoare, sub dominațiunea ungară.

Unitatea era deci asigurată prin munca neobosită a lui Jósika Samuil și lista candidaților maghiari s'a întocmit în perfectă unitate. Ar fi foarte educativă odată această listă, pe care au figurat și cei cari s'au bucurat de stima maghiarimei ardeleni pentru munca lor prestată în epoca anterioară, precum și cei, cari au fost considerați ca oamenii viitorului în împrejurările schimbate. Se vede din această listă tensiunea politică din trecut, dar și un avânt puternic pentru soluționarea nouilor probleme. Dacă acest grup ar fi intrat — prin alegeri libere — în parlamentul constituant al României Mari și ar fi fost primit acolo cel puțin atât de amical, cum au fost primiți episcopii la ocuparea locurilor lor în Senat, sunt convins, că s'ar fi putut soluționa pentru decenii problema dificilă a încadrării maghiarimei ardeleni în noul regim și a raportului popoarelor istorice ale Transilvaniei, dar eventual ar fi putut îndruma într'o direcție mult mai fericită și raportul internațional al României cu Ungaria.

Ionel Brătianu însă, — cum menționasem mai sus — avea cu totul alte intențiuni cu parlamentul constituant și anume : el urmăria să creeze o majoritate solidă pentru partidul său puternic și disciplinat și cu ajutorul acestuia să construiască apoi sistemul de Stat al României Noi, *înfrângând orice rezistență și interes local, pe baza principiului Statului național, unitar, asigurând conducerea Statului unitar pe seama intelectualilor Vechiului Regat.* În realizarea acestei concepții era cel mai mare

obstacol opoziția Partidului Național Român din Ardeal de sub conducerea Dlui Maniu, care își menținuse atunci încă aproape intact unitatea sa disciplinată, făurită sub regimul ungar. Astfel stând lucrurile, Ionel Brătianu se putea aștepta că în caz de alegeri liberale, Transilvania va vota în mod unitar împotriva lui. Incheiase deci carteluri electorale cu sașii și șvabii, cari aveau această „tradiție” deja din timpul regimului ungar, iar împotriva Partidului Național Român a fost decis la cele mai dure mijloace, deși își dădea seama, că chiar și în acest mod va avea față de Partidul Național un succes redus, deoarece autoritățile, chiar și organele puterii publice, puteau fi utilizate împotriva românilor ardeleni, numai până la un anumit grad. Cu maghiarimea nici nu încercase vreo înțelegere, știind sigur că nu ne dăm efort, iar prețul convenit el nu era dispus să ne dea.

Guvernul Brătianu avea însă neapărată nevoie de un număr considerabil de mandate din Ardeal, ceeace nu era posibil fără a câștiga cercurile electorale maghiare. Și astfel, din interes de partid a luat naștere principiul, — care mai târziu în anul 1931 a fost aplicat de Dl Vaida împotriva comuniștilor, iar în 1933 de Dl Tătărescu față de Garda de Fier, — *că Uniunea Maghiară și candidații ei, sunt dușmanii Statului Român și în consecință interesul superior al Statului* — mult compromitatul „salus res publicae” — *impune, ca intrarea acestor elemente indezirabile în parlament să fie împiedecată cu orice preț, chiar prin forță sau violență.*

Natural, această teorie a fost invocată numai ulterior, ca scuză și justificare a violențelor comise, — necunoscute de noi până atunci. Nimeni nu s'a gândit ce ne așteaptă. Ne pregăteam pentru alegeri, făcusem candidaturi și rostisem discursuri de propagandă. Nici vorbă, ne așteptam la presiuni din partea autorităților, chiar la presiuni dure și eram pregătiți pentru aceasta, dar nici prin minte nu ne-a trecut posibilitatea aplicării a acelor mijloace, care se aplicaseră împotriva noastră câteva zile mai târziu.

În ziua depunerii candidaturilor pentru Cameră la 26 Febr. 1922, președinții de alegeri, numiți din personalul administrativ în conformitate cu legea atunci în vigoare, au respins, sub cele mai variate pretexte, toate candidaturile noastre, cu singura excepție a Dlui Gh. Bernády. În acest mod, candidatul liberal,

rămas fără adversar în cercurile electorale maghiare, a fost declarat deputat ales, fără alegere.

Această procedură cinică și brutală era o lovitură, care a amețit întreaga maghiarime ardeleană. Și guvernul simțise greutatea nedreptății comise și la alegerile pentru Senat s'a purtat ceva mai domol, încât au putut intra la Senat, Pál Stefan la Odorheiu și Fülöp Béla la Timișoara. Amândoi erau trecuți de 60 de ani și nici unul nu poseda limba română. Iar la alegerile suplimentare pentru Cameră la 28 Mai au mai fost aleși Sándor Iosif la Sfântul-Gheorghe și Zima Tiberiu la Arad, iar pentru Senat la 29 Mai baronul Jósika Samuil la Ciuc.

Aceasta era însă prea puțin pentru a putea potoli tensiunea și amărăciunea noastră, care se intensifica și mai mult, când guvernul — ca scuza faptelor sale — a aruncat în opinia publică afirmațiunea, că noi am fi dușmanii Statului, iar mai târziu, spre a fi consecvent, a dizolvat și Uniunea Maghiară la 6 Iulie 1922. E drept, că deja la 28 Dec. 1922 s'a constituit Partidul Maghiar, tot sub președinția baronului Jósika Samuil, dar în atmosfera ce ne înconjură, mulțumită Partidului liberal, nici acesta nu putea aduce vreo ameliorare a situației noastre.

Tragedia noastră se mai agravase și prin moartea conducătorului înțelept și competent, a baronului Jósika Samuil, la 3 Iulie 1923, accelerată de sigur și de grelele decepții, ce a trebuit să le ispășească, lăsând orfană maghiarimea ardeleană.

Regimul guvernului liberal din 1922–1926.

În momentul, când Adunarea Constituantă s'a întrunit, maghiarimea era stigmatizată, că este dușmanul României și al națiunii române și că nu s'a făcut nici-o nedreptate ci un act de legitimă apărare al intereselor superioare naționale, când guvernul a împiedecat, — de și cu violență — intrarea acestor elemente periculoase în parlament.

Și fiindcă nu mai poți avea bunăvoință față de care ai procedat odată nedrept, guvernul trebuia să urmeze fatal calea începută. S'a ajuns, ca încetul cu încetul să creadă și ei în teoria lor, dar în orice caz presupuneau, că nedreptățile suferite ne îndepărtaseră definitiv. După aceste precedente regretabile și sub influența motivelor psihologice ușoare de înțeles, guvernul Brătianu, în toiul puterii sale, își dădea toată silința

să elimineze fără scrupule minoritatea maghiară din viața publică a României Noi.

Prima și incontestabila dovadă a acestuia a fost, că în noua Constituție, alcătuită pentru lungi decenii, s'a omis recunoașterea și asigurarea drepturilor minoritare, stipulate în convențiunile internaționale, semnate de Dl Vaida. Aceasta tendință au arătat-o clar și celelalte legiferări și măsuri luate de guvern. Politica culturală și școlară a guvernului Brătianu o conducea Dl Dr. Anghelescu, un medic foarte bogat și foarte ambițios, care tindea să întrecă chiar și succesele realizate de primul politician cultural român, Spiru Haret. A fost și este o fatalitate tragică pentru noi, că acest om, de o voință puternică și influență fără seamăn, a conceput și a stabilit, pentru partidul său și pentru urmași, liniile politice școlare românești, chiar când domnea o atmosferă atât de defavorabilă pentru noi. Această atmosferă dușmănoasă creată artificial a fost înăsprită prin unii ariviști deadreptul într'o ură împotriva maghiarimei. Acești domni se arătau foarte abili în inventarea unor minciuni istorice în sarcina noastră, făcând din țânțari un armăsar, în ce privește unele măsuri eronate ale guvernelor din Budapesta, furnizând cele mai ingenioase idei și propuneri Dlui Anghelescu pentru asuprirea mișcărilor culturale „iredente” maghiare. Cu sarcasm amar trebuia să constatăm, că acești parveniți nu se recrutau dintre românii, cari se luptau în timpul regimului ungar fățiș, pentru interesele poporului român — pentru care poate au avut și de suferit, — ci în majoritatea cazurilor dintre acei români, cari în timpul dominațiunei maghiare erau „băeți foarte liniștiți”, sau chiar instrumentele guvernului din Budapesta, cum era de ex. faimosul revizor școlar Nistor, fost colaborator al comisarului regal maghiar Horváth Emil și care sub egida lui Brătianu făcea atâtea mizerii fraților noștri secui din Odorheiu.

Membrii maghiari ai Adunării Constituante, regretabil, dar nu erau capabili să schimbe sau să țină pe loc cel puțin, această tendință și să amelioreze atmosfera peste măsură încordată, care ne amenința cu distrugerea complectă a tuturor valorilor noastre.

Cei doi senatori : *Pál Stefan* și *Fülöp Béla* nu posedeau limba și astfel nu puteam aștepta dela ei vreun discurs determinant sau convingător și nici vreo activitate informativă extrapar-

lamentară, nici din cauza vârstniciei lor, iar de altă parte nu erau politicieni pregătiți.

Iar cei trei deputați au ajuns în scurt timp într'o contradicție foarte dăunătoare.

Tiberiu Zima, deși posedă limba și era om activ, dar la începutul carierei sale politice și nici nu era prea cunoscut în Ardealul propriu zis și din cauza conflictelor regretabile ale celor trei deputați maghiari, nu putea desfășura vreo activitate politică fructuoasă, fiind nevoit să se limiteze la soluționarea unor chestiuni de mai puțină importanță și de interes local arădean.

Al doilea deputat era Dl *Gheorghe Bernády*, întrarea căruia în Adunarea Constituantă fu înlesnită prin Ionel Brătianu, care cunoscând calitățile lui tactice incontestabile, îl considerase ca legătură între partidul său și minoritatea maghiară. Dela Dl Bernády aștepta Brătianu pacificarea maghiarimei ardelene și realizarea încadrării sale în noul regim. Dl Bernády se și silea să corespundă așteptărilor legate de activitatea sa și în primul său discurs parlamentar — care a provocat numeroase critici aspre din partea maghiarimei — încercase, să câștige simpatia majorității pe seama sa și a maghiarimei reprezentate prin el și să creeze astfel o atmosferă mai favorabilă nouă în opinia publică românescă. Dl Bernády avea o vază specială la noi, căci se zvonia, că are încrederea contelui Ștefan Bethlen — atunci primministrul Ungariei — care îl cunoștea încă din Mureș-Turda, și care — după cum se spunea — îl designase ca viitorul președinte al Partidului Maghiar. Contele Bethlen era atunci stăpân pe situație și conducea cu mână sigură politica externă a Ungariei și astăzi este evident deja, că raportul lui Bernády avea la bază nu atât o simpatie personală, ci mai bine presupunerea și așteptarea, că raporturile și legăturile acestuia cu Ionel Brătianu ar putea înlesni o eventuală armonizare a politiceii externe a celor două State.

Ceeace stabilise însă direcția evenimentelor de mai târziu, nu erau aceste planuri chibzuite, ci dispozițiunea și sentimentele maghiarimei, un fapt care documentază suficient nu numai că politica Partidului Maghiar din Ardeal nu era dirijată niciodată dela Budapesta, ci totodată și veche axioma, că viața politică depinde mai întotdeauna de elemente imponderabile și că considerentele psihologice pot spulbera și cele mai precise proiecte.

Dl *Sándor Iosif*, celălalt reprezentant parlamentar al ma-

ghiarimei, consecvent trecutului, temperamentului și sentimentelor sale, adoptase — în deplină armonie cu conducătorii oficiali ai Partidului Maghiar — o tactică opusă. El întreținea raporturi personale cu Dl Maniu încă din parlamentul ungar și în discursurile sale parlamentare împotriva guvernului lui Brătianu, în apărarea intereselor generale minoritare și a celor naționale ale maghiarimei, el utiliza metoda și mijloacele de luptă ale Partidului Național românesc din Ardeal, căutând să câștige sprijinul acestuia, pentru realizarea scopurilor sale. Această atitudine curajoasă, de multe ori chiar vehementă a provocat însă — cum era și natural — un puternic resentiment și uneori opoziția unanimă a guvernului.

Nu se poate ști astăzi ce rezultat ar fi avut atitudinea lui Bernády, prin care tindea să câștige încrederea și bunăvoința majorității și căreia îi dădea o însemnătate specială faptul, că în caz de succes ar fi influențat eventual și politica externă a Ungariei. Nu este exclus, că succesul atitudinii sale ar fi îndrumat raporturile celor două State într'o direcție cu totul deosebită de cea de astăzi. Dar numai în cazul, dacă opinia publică românească ar fi putut ști și crede, că prin gura lui Bernády vorbește de fapt *întreaga* maghiarime minoritară și că satisfacerea desideratelor sale ar pacifica *întreaga maghiarime*.

Valoarea istorică a opoziției energice și conștiente a Dlui Sándor Iosif este încontestabilă. Rămâne meritul lui îndubitabil că nici o lege — în frunte cu Constituția — care violează drepturile noastre și aduce daune pentru noi, nu putea trece fără protest prin Cameră. Precum nu se știe, care ar fi fost urmările atitudinii Dlui Bernády, la fel nu se știe, ce favoruri am fi obținut, dacă urmând tactica Dlui Sándor Iosif, s'ar fi atașat întreaga maghiarime la Partidul Național Român din Ardeal de sub conducerea Dlui Maniu. Urmând această cale s'ar fi putut făuri eventual și mult pomenita solidaritate ardeleană. Dar și aceasta numai în cazul, dacă *întreaga* maghiarime ar fi urmat fără condițiuni această cale.

Tactica cea mai greșită a fost însă *bifurcația, lupta pe două fronturi*, întrupată de acești doi politicieni ai noștri. Unii preferau această bifurcație, argumentând că e mai bine să avem două bucăți de fier în foc, decât nici una, de fapt însă această tactică dublată în majoritatea cazurilor paralizase complectamente influența și puterea politică a maghiarimei.

Străduințele Dlui Bernády de a „construi un pod” n’au fost și nici nu puteau fi luate în serios din partea României, când, Dl Sándor Iosif, care se bucura de mare popularitate, i-se opunea fățiș. De altă parte nici pe Dl Sándor Iosif nu-l considerau ca un adversar periculos, văzând că elementele mai moderate ale Partidului, în frunte cu Dl Bernády, candidatul la Președinție, nu se identifică cu atitudinea sa dârză.

În aceste împrejurări politica maghiarimei se înapoțmolise complet deja în cursul desbaterii Constituției.

Situația era cu atât mai desperată, încât prin moartea lui Jósika Samuil, om cu vederi largi și mare reputație, partidul a rămas fără președinte, Dl Ugron Ștefan primind numai conducerea administrativă a partidului, dar refuzând președinția.

Așa stăteau lucrurile, când s’a pus pe tapet chestiunea candidaturii la președinția a Dlui Bernády care se bucura atât de încrederea și simpatia lui Ionel Brătianu, cât și a contelui Bethlen Ștefan. Sándor Iosif se opunea cu toate forțele sale și până la urmă izbutise să distrugă acest plan, ceea ce îi era înlesnit și prin faptul, că Bernády fusese designat în prealabil de sus din ambele părți pentru acest post. Opiniei publice îi place, să aibă iluzia, că este singurul dirijător și nu prea acceptă îndrumări, decât numai dela conducători, pe cari ea îi ridicase pe umerile sale.

Eșecul candidaturii de președinte al D-lui Bernády era primul act conștient și independent al maghiarimei ardeline deșteptate.

Însfârșit, președintele provizoriu : Ugron Ștefan și-a dat seama, că insistarea în candidatura lui Bernády ar duce la descompunerea unității, făurite cu mari dificultăți și la a doua adunare generală, ținută la 14 Dec. 1924 în Brașov, a primit președinția partidului.

Motivele generatoare ale Pactului.

La sfârșitul președinției lui Jósika Samuil și la începutul al celei lui Ștefan Ugron, maghiarimea ajunsese într’o criză psihologică, din care nu se vedea nici o scăpare.

Din Adunarea Constituantă din 1922 eram definitiv excluși, deoarece grupul, pe care voiam să-l trimitem acolo și care — fără discuție — ar fi obținut cel puțin 90 % a voturilor maghiarimei, dacă nu totalitatea voturilor și care ne-ar fi reprezentat corespunzător în parlament, fusese aproape complet respins, prin procedul menționat la 26 Febr. 1922.

Cari intraseră totuși în parlament, în parte nu aveau pregătirea tehnică suficientă, iar de altă parte — și aceasta era cauza adevărată — să străduiau să apere și să valideze interesele reprezentate pe căi și mijloace diametral opuse. Și astfel, în loc să înaintăm, ne înpotmoliserăm și ne amenința desbinarea și absorbirea prin cele două partide mari românești — a liberalilor și naționaliștilor — cece ar fi dus desigur la conflicte interne foarte dureroase a maghiarimei.

Conducerea partidului n'a găsit ascultare pentru plângerile și doleanțele sale, nici nu putea valida concepțiile sale prin reprezentanții săi parlamentari. S'au votat legi cu complectă nesocotire a intereselor noastre și fără a fi putut exercita influența cuvenită la redactarea lor.

Stigma mai sus amintită — *acuzățiunea că am fi dușmani ai Statului și în consecință trebuie să fim considerați ca un element îndesiderabil* — se accentuase și s'a înfiltrat tot mai intens în opinia publică românească. Noi trebuia să suportăm consecințele dureroase pe toată linia, ceea ce era cu atât mai greu, încât nici organizațiile autonome județene, orașene și comunale n'au funcționat încă, atribuțiunile acestora fiind sta-

bilite numai în 1925 și atunci după ideologia centralistă a guvernului liberal.

Dela 1 Dec. 1918 și până la 19 Martie 1921 — depunerea jurământului episcopilor — un imperativ moral ne obliga să rămânem în pasivitate și să răbdăm pierderea pe rând a pozițiilor noastre. Acum însă nu mai exista acest imperativ și opinia publică a maghiarimei urgita nerăbdător, văzând pierderile de teren neinterupte, o acțiune generatoră de rezultate concrete, pentru ameliorarea soartei sale. Numărul celor, cari cunoșteam atunci aspirațiunile și mijloacele politice românești, era foarte redus, chiar și cotidienele bucureștene numai câțiva puteam urmări din cauza neposedării limbei. Opinia noastră publică n'a văzut deci clar forțele, care sub durata guvernului liberal din 1922–1926 ne au împus o pasivitate de fapt, vedea și simțea însă, că începând cu reforma agrară, continuând cu legea cetățeniei și mai ales prin legile învățământului, guvernul pune în vigoare serii întregi de dispozițiuni, care tind la distrugerea poziției și situației maghiarimei.

Dacă frunțașii maghiarimei nu voiau — dar nici nu puteau să voiască — să se lasă în voia sorții și să rabde, ca pesimis-

mul descurajării să amuțească definitiv vocea noastră și ca maghiarimea de milioane să se înjosească să devină furnizătoarea de voturi a partidelor românești — era timpul să se caute și să se găsească o modalitate, *care să facă posibilă intrarea maghiarimei din România, ca unitate compactă în viața publică românească, pe lângă conservarea intactă a caracterului său și ocuparea unei poziții, oricât de modeste, de unde apoi să poată exprima cu voce tare scopurile, aspirațiunile, doleanțele și pretențiunile particulare ale acestui popor minoritar, să-și valideze interesele și să-și apere condițiunile de trai și avutul ce-i mai rămăsese.*

În atmosfera creată după alegerile din 1922 nu se mai putea spera, ca maghiarimea, singură și bazată numai pe forțele sale proprii, să poată realiza scopul de mai sus.

Astfel, deja prin natura împrejurărilor, se impunea căutarea unor alianțe.

Celelalte minorități nu puteau veni în considerație din acest punct de vedere. Unitate organizată aveau numai *Sașii și Evreii*, dar și dintre aceștia numai Sașii erau reprezentați în parlament. Ambele aceste minorități dobândiseră cu greu câte un loc modest în viața publică românească, dar și acesta, în mare parte prin încetarea legăturilor anterioare cu noi. Deci nu era verosimil, că oricare dintre ele ar fi fost dispusă să asume provocarea antipatiei prin crearea unei alianțe cu noi.

Noi însă *aveam neapărată nevoie, ca opinia publică românească să ia cunoștință odată de noi și să intrăm în viața publică și în primul rând în parlament.* Aceasta necesitate a fost recunoscută atunci la noi de toată lumea, drept *un interes vital.*

La fel simțeau și propovăduiau aceasta și cei doi politicieni Dni Bernády și Sándor Iosif, care în acest timp stăteau în cele două focșuri — mult îndepărtate între ele — ale maghiarimei ardelenene. Primul era atras de alianță cu Partidul Liberal, al doilea cu Partidul Național.

Tendențele celor doi politiciani au rămas însă fără rezultat, negăsind răsunet suficient în opinia noastră publică.

Dl Bernády izbutise să convingă opinia noastră publică, că o opoziție dârză față de atotputernicul Ionel Brătianu și atașarea noastră la tabăra adversarilor lui, ar fi riscat, dacă nu chiar o sinucidere în tot cazul o mare primejdie între împrejurările date. Invers, Dl Sándor Iosif a putut deștepta mult resentiment

chiar și contra încercării, ca maghiarimea să sprijine cu voturile sale pe Partidul Liberal, care — în afară de alegerile din 1922 și elaborarea Constituției — dăcătuisese atât de mult împotriva intereselor maghiarimei.

Astfel stând lucrurile, alianța noastră, cu oricare dintre cele două partide mari românești, nu putea fi acceptată de masa maghiarimei, iar sforțarea ar fi dus la destrămarea unității, făurite atât de greu. Trebuie deci să se caute o altă modalitate.

În aceste timpuri grele ale desorientării și căutării unei directive acceptabile, unii conducători ai maghiarimei ardeleni s'au gândit la generalul *Averescu*, care în anul 1922 trecuse în opoziție fără vreo micșorare a popularității sale și al cărui guvern — dela depunerea jurământului episcopilor — ne arătase cea mai multă bunăvoință și înțelegere. Reprezentantul lui *Averescu*, în chestiuni ardeleni, era Dl Goga, care deasemenea a câștigat multă simpatie la noi, sub scurta durată a ministeriatului său.

Această orientare se cadra și cu intențiunile Dlor *Averescu* și *Goga*.

Generalul *Averescu* avea neapărată nevoie de sprijinul unei mase de alegători din Ardeal, pentru a putea obține din nou puterea. Or, Dl. *Goga* singur nu putea furniza voturile necesare, deoarece majoritatea covârșitoare a românimei ardeleni stătea încă neclintit alături de Dl *Maniu*. Nu era deci nimic mai învederat, decât câștigarea maghiarimei și Dl *Goga*, care cunoaște foarte bine mentalitatea noastră, își dădea seamă că în acest fel va dobândi tovarășii de luptă, cari meritau absolută încredere și pe cari poate conta cu siguranță, dacă nu operează cu renegați, ci încheie convențiune cu frunțașii adevărați ai maghiarimei și se angajează la satisfacerea pretențiunilor acesteia, foarte modeste, în raport cu situația, în care ne aflaserăm atunci. Nu se poate contesta însă nici faptul, că Dl *Goga* și mai ales Generalul *Averescu* intenționau, prin încheierea unei asemenea convențiuni și soluționarea uneia dintre cele mai importante probleme, nu numai a politicei *interne* ci și a politicei *externe* a României.

Terenul propriu pentru o colaborarea amicală era deci pregătit de o parte prin voința noastră de a intra în viața publică și de a scăpa de stigma de dușmani ai Statului, iar de altă parte de tendița Dlor *Averescu* și *Goga* să-și asigure un grup considerabil de alegători. Noi așteptam soluționarea cuvenită și

dreaptă a situației maghiarimei ardelenе, iar Dnii Averescu și Goga, un pas important spre consolidarea României Mari.

Împrejurările încheerii Pactului.

Prima propunere o făcuse Partidul Averescan prin Dl Bucșan, subsecretarul de Stat de mai târziu, cumnatul Dlui Goga, prin intermediul Dlui Dionisie Moldovan Dlui *Szele Béla*, care imediat o transmisese Dlui *Grandpierre Emil*, vice-președintele de atunci al Partidului Maghiar și pe această bază au pornit apoi tratativele personale în vara anului 1923, la care au luat parte din partea partidului poporului la început numai Constantin Bucșan, iar din partea noastră Grandpierre Emil, Stefan Hajdu, Szele Béla și eu.

Tratativele prealabile au decurs favorabil și astfel în a doua jumătate a lunii Octombrie 1923 ne adunaserăm la locuința Dlui Bucșan din București pentru o convorbire de mai multe zile, la care a luat parte și Dl Goga, iar din partea noastră, în afară de cei amintiți Dnii Dr. Gavril Pál, Dr. Géza Ferenczy și Andrei Török.

Bucșan mi-a fost coleg de clasă la liceul din Sibiu, unde stăteam mulți ani dearândul în aceeaș bancă și eram foarte buni prietini. Goga studia tot la acest liceu, însă cu doi ani înaintea noastră, se distingea deja atunci prin talentul său excelent, în Cercul nostru de lectură.

La intrunirea de mai sus desbătuserăm deja un text concret, redactat în românește de Dl Bucșan, pe temeiul proiectelor noastre anterioare. Datoria mea era între altele, să controlez identitatea textului român și maghiar și să aplanez diferendele ivite, printr'o redactare corespunzătoare. După discuțiuni nesfârșite, — la care chestiunea Bunurilor Private din Ciuc a cauzat multă dificultate, — în amurgul zilei de 23 Oct. 1923 am căzut de acord în textul românesc și a răsărit deja și soarele, când am ajuns la locuințele noastre.

La amiază, Dl Negulescu, fost ministru al Instrucției și președintele de mai târziu al Camerei, a dat o masă în onoarea noastră, la care în afară de cei, cari am luat parte la desbateri, a fost prezent și regretatul Coanda, președintele de mai târziu al Senatului. La conversația intimă a mesii ni s'a format convingerea, că avem de a face cu cele mai venerabile personalități ale vieții publice românești, cari de facto sunt conduși de

sincera intențiune de a transforma viața maghiarimei, supusă regimului românesc, într'o formă mult mai avantajoasă.

Plecasem din București cu astfel de sentimente și cu cele mai frumoase speranțe.

Am fost însărcinat de ambele părți, să traduc în ungurește textul român al Pactului, să-l prezint spre semnare prietenilor noștri și apoi să-l readuc la București, pentru a fi semnat de Dnii Bucșan, Goga și în fine de Generalul Averescu.

Mi-am dat toată silința să îndeplinesc cât mai bine această însărcinare și după corectarea greșelilor fatale de copiere și traducere și după ce exemplarele Pactului au fost semnate de Dnii Grandpierre Emil, Stefan Hajdu, Szele Béla și Pál Gavril, cu data de 23 Oct. 1923 — ziua încheerii faptice a Pactului — mă dusei la București cu însărcinarea, să semnez numai împreună cu Dnii Goga și Bucșan și să predau exemplarele noastre în schimbul exemplarelor semnate de ei.

La ratificarea Pactului, care a avut loc la 31 Oct. 1923 la București, în halul Hotelului Athenée Palace, luase parte și Dl Bernády — atunci încă președinte prezumtiv — și la dorința lui am modificat puțin partea referitoare la Palatul Cultural din Târgu-Mureș, făcând și alte modificări favorabile de mai mică importanță.

Pactul abia semnat, Goga o prezentase încă în ziua aceea regretatului Regele Ferdinand și când s'a reîntors dela audiență, mi-a relatat cu entuziasm, că Regele primise Pactul cu viu interes și deosebită simpatie. Citise din cuvânt în cuvânt partea generală introductivă și partea referitoare la chestiuni bisericești și le aproba întru toate. După audiența regală, Goga avea în mod vizibil impresia, că șansele partidului lor de a veni la guvern au crescut considerabil, ceea ce altă parte era o dovadă incontestabilă, că Regele Ferdinand dorea cu tot sufletul său nobil pacificarea maghiarimei ; și de această dorință a Regelui își dădeau seama toți politicianii.

La plecarea mea din București, Dl Goga m'a incredințat să prezint cât mai de vreme un exemplar al Pactului Contelui Bethlen Stefan, Primministrul Ungariei. Din motive tehnice nu am putut satisface această dorință, decât cu câteva luni mai târziu, căci numai la 1 Aprilie ajunsesem să discut chestiunea cu contele Bethlen. Expresia momentană și spontană a acestui desiderat arată, că Dl Goga — și poate și Regele Ferdinand, cu care

vorbise cu câteva minute mai înainte — considerase, că Pactul ar fi potrivit să atenueze încordarea celor două State. Conte Bethlen Stefan era mai puțin optimist. A accentuat, că nu dorește să se amestece în treburile noastre, deoarece noi știm mai bine ce ne doare și în consecință noi singuri suntem chemați a decide asupra modalităților, ce ne pot aduce soluționarea problemelor noastre. El n'are decât să se bucure, dacă prin această convențiune amicală ni se ușurează soarta, dar în ce privește valoarea pactului — cum era și natural — nu se poate pronunța până la ajungerea Generalului Averescu la guvern. În această privință a și avut dreptate, deoarece până la venirea la putere a guvernului Averescan, a mai trebuit să treacă un interval lung și greu de trei ani, în care pactul trecuse prin multe peripecii.

Poetul Goga era foarte abil în a face cât mai intim și cordial raportul părților contractante, întrebuițând cu dibăcie ocaziile și momentele potrivite în acest scop. Ne-am convins de aceasta deja la tratativele la locuința Dlui Bucșan, la 23 Oct. 1923, precum și în ziua următoare la masa oferită, de Dl Negulescu. Drept urmare a acestei metode, s'a folosit și de vizita generalului Averescu, făcută la Castelul lui Goga din Ciucia, invitându-ne la o masă, pe ziua de 25 Nov. 1923, pe toți cari luaserăm parte la tratativele pactului. Titlul oficial al invitației era, că generalul Averescu *dorește să cunoască personal personalitățile de conducere ale maghiarimei*. Alegerea invitaților o încredințase Dlui Grandpierre Emil, care înafară de cei menționați, îl mai invitase și pe Dl Bernády. Din partea Partidului Poporului mai luase parte și Dl Petru Groza.

Cu această ocazie preluasem exemplarele semnate de Generalul Averescu, care lângă semnătura sa, făcuse următoarea mențiune : «*Se va urma întocmai.*» Această mențiune era un argument în plus, că ostașul cărunt, a luat într'adevăr în serios și se obligă sincer, să respecte stipulațiunile Pactului încheiat în numele său și aprobat de dânsul și care în acest fel devinise obligător și formal, în întregime, atât pentru el însuși, cât și pentru Partidul său.

La masa dela castelul din Ciucia ne-a salutat Dl Goga, ca stăpânul casei. Dl Grandpierre Emil i-a răspuns în ungurește, apoi generalul Averescu rostise câteva cuvinte călduroase și serioase și la urmă luase cuvântul Bernády, expunând pe larg

ideile și părerile sale în privința raportului românimei cu maghiarimea.

Oricât de prevăzător s'a procedat la aranjarea întâlnirii din 25 Nov. 1923 dela Ciucia ea nu mai putea rămâne în secret, ca celelalte convorbiri; i-s'a răspândit vestea, bineînțeles fără ca cineva, afără de cei inițiați să fi cunoscut esența întâlnirii, sau chiar textul Pactului. Acesta este motivul, că mai târziu presa a botezat convențiunea noastră cu denumirea «*Pactul dela Ciucia*», deși — cum s'a arătat mai sus — el a fost încheiat la București, în ziua de 23 Oct. 1923, iar la Ciucia ne adunaserăm numai pentru confirmarea solemnă a stipulațiunilor cuprinse în el.

În legătură cu întâlnirea dela Ciucia, mai este de menționat, că generalul Averescu ne-a trimis tuturor invitațiilor dela Ciucia câte o fotografie dedicată, cecece era o altă dovadă eclatantă, că cel mai mare ostaș al României ne poartă o considerație excepțională nouă, cu cari căzuse de acord în privința unei importante probleme.

Atmosfera amical de intimă dela Ciucia, cu drept cuvânt era succesul personal al Dlui Goga. După masă m-a tras la o parte și-mi spunea intim :

— „Dacă Stefan Tisza ar fi fost capabil să închee o asemenea tranacție cu Românii ardeleni, i-s'ar fi ridicat statue încă în timpul vieții.”

— Dacă conducătorii românilor ardeleni ar fi arătat atâta înțelegere și devotament desinteresat față de interesele superioare ale Statului, cum arătam noi, tranacția s'ar fi putut încheia deja atunci, — îi răspunsese eu.

E drept, că am adus sacrificii prin încheierea Pactului, însă eram constrânși la aceasta, spre a asigura liniștea, situația și avutul rămas al poporului nostru și pe baza acestora dezvoltarea sa viitoare.

Textul Pactului.

Subsemnații Octavian Goga și Constantin Bucșan, ca mandatarii ai Partidului Poporului :

Emil Grandpierre, Elemér Gyárfás, Gavril Pál, Stefan Hajdu și Béla Szele, ca mandatarii ai Partidului unguresc; călăuziți de dorința de a uni toate forțele celor două partide, pentru a le pune în serviciul intereselor superioare ale țării, au convenit asupra următoarelor :

1. Partidul unguresc, luând cunoștință de programul Par-

tidului Poporului, adoptat în Congresul dela Sibiu din Decembrie 1922, va da întreg sprijinul său pentru realizarea lui și nu va întreprinde nici o acțiune politică în afară de cadrele acestui program.

2. Partidul Poporului primește desideratele formulate de Partidul unguresc și considerându-le ca parte integritoare a programului său, va sprijini realizarea lor, crezând că este în interesul consolidării și propășirii țării, să asigure tuturor cetățenilor, fără deosebire de religie și naționalitate, condițiunile de trai liber și dezvoltare normală.

3. Deputații și senatorii ambelor partide vor forma o unitate parlamentară.

4. În afară de Parlament, Partidul unguresc își menține organizația, numele și individualitatea.

5. Pentru asigurarea unității de conducere, Partidul unguresc acceptă îndrumările politice, date în cadrele acestei înțelegeri de către Președintele Partidului Poporului.

6. În interesul unei neturburate și cât mai strânse colaborări, Partidul unguresc va fi reprezentat în Comitetul executiv al Partidului Poporului prin 5 delegați.

7. Pe toată durata acestui pact, Partidul Poporului va proceda în deplină înțelegere cu Partidul unguresc, excluzând intervenția altor formațiuni politice, — în chestiunile, cari privesc interesele generale și locale ale minorității ungurești.

8. Pentru cazul, că Partidul Poporului va intra în colaborare și cu alte partide politice, acest pact rămâne neatins.

9. Acest pact este fără termen. El nu va fi denunțat decât în cazul unor fundamentale deosebiri de vederi asupra intereselor Sfatului român și ale minorității ungurești din România.

Acest pact va intra în vigoare cu ziua de azi. În publicitate nu va fi adus, până la o dată, care se va hotărâ cu învoirea ambelor partide.

Partidul unguresc având misiunea de a lupta pentru realizarea tuturor drepturilor și intereselor minorității maghiare, formulează următoarele desiderate concrete, realizabile în împrejurările actuale :

I.

Listele electorale să fie întregite în așa fel, că să se asigure dreptul de vot pe seama fiecărui cetățean, care întrunește condițiunile de vârstă.

Dacă din cauze tehnice întregirea listelor electorale nu se va putea face până la nouile alegeri, candidatura cetățenilor neintroduși în liste, întrucât indeplinesc condițiunile prevăzute în lege, nu poate fi respinsă.

Excepțiile prevăzute în lege, să se aplice cu o egală măsură față de toți locuitorii țării, fără deosebire de naționalitate.

2. Pe timpul alegerilor de Cameră și Senat, Partidul Po-

porului și Partidul unguresc se vor sprijini reciproc. Partidul Poporului va susține pe candidatul Partidului unguresc în următoarele circumscripții electorale :

Pentru Senat în circumscripțiile : Arad, Oradea-Mare, Marghita, Ciuc, Cluj, Târgul-Mureș, Odorheiu, Satu-Mare, Timișoara și Treiscaune.

Pentru Cameră în circumscripțiile : Arad, Oradea-Mare, Sălard, Marghita, Săcele, Mercurea Ciucului, Gheorgheni, Târgu-Mureș, Erneul-Mare, Mercurea Nirajului, Odorheiu, Crișturul-Secuesc, Homorod, Satu-Mare, Careii-Mari, Sfântul-Gheorghe, Târgul-Secuesc și Aita-Mare.

În aceste circumscripții persoana candidatului va fi hotărâtă de către Comitetul de conducere al Partidului unguresc. În toate celelalte circumscripții Partidul unguresc va interveni cu toată autoritatea sa, ca alegătorii de naționalitate maghiară să-și dea votul lor pentru candidatul Partidului Poporului.

Mai târziu, după înfăptuirea reformei electorale, când votarea se va face pe liste, în circumscripții, în cari și Partidul unguresc dispune de organizații proprii, lista comună a candidaților se va întocmi, prin bună înțelegere, de către organele autorizate ale ambelor partide. La întocmirea listei de candidați se va avea în vedere mai întâiu valoarea politică a candidaților și numai în al doilea rând se va ține seama și de naționalitatea lor. Totuși, pentru a preîntâmpina viitoarele neînțelegeri, se stabilește de pe acum, ca să se rezerve pentru Partidul unguresc un minim de 18 mandate de deputat și 10 mandate de senator.

3. Reforma electorală să se întemeieze pe principiul reprezentării proporționale a minorităților.

4. Să se precizeze prin lege, toate cazurile de incompatibilitate. Contestarea mandatelor se va judeca de către Curtea de Casație.

II.

1. Bisericele rom. cat., reformate și unitare își vor păstra autonomia, în cadrele desvoltării lor istorice, rămânând neștirbit dreptul de control al Statului.

Autonomia statusului romano catolic din Ardeal să se întindă și asupra teritoriilor de dincolo de Piatra Craiului. Să se recunoască dreptul de liberă organizare a bisericeii reformate din regiunea Pietrii Craiului și al bisericelor luterane maghiare. Autonomia acestora din urmă să fie recunoscută de Stat. Autonomia statusului romano-catolic, lărgită în acest chip, să se respecte și cu ocazia încheierii concordatului.

Toate aceste autonomii să fie consfințite prin lege.

2. Amestecul autorităților administrative în afacerile interne ale comunităților bisericești să fie interzis. Bisericile să poată fi deschise și serviciul divin să fie permis și pe timpul stării de asediu. Orice sentință, prin care se hotărăște destituirea unui

preot, să nu poată fi executată, decât prin autoritatea superioară bisericească.

3. Pentru faptele sau neglijența unei persoane din serviciul bisericeii, biserica însăși, școala sau alte instituțiuni, susținute de ea, să nu sufere nici un prejudiciu.

Să se întregească salariile preoților și să se reguleze modalitatea de plată, urmând ca în aceasta privință, preoții unguri să fie puși pe aceeași treaptă ca preoții români.

5. Pentru cazul, că o comunitate bisericească dispăre, biserica, școala, cimitirul și orice avere a ei, va trece în lipsă de alte dispozițiuni statutare, asupra organizației superioare bisericești, nici Statul, nici vreo altă confesiune, neavând dreptul de a formula vreo pretențiune asupra acestei averi, nici în cazul declarării lor de monumente istorice. În cazurile în cari acest lucru s'a săvârșit, se va restitui starea de mai înainte.

6. Faptul încetării unei comunități bisericești, se poate constata numai de către autoritatea superioară a acestei comunități, conform cu înțelesul statutelor ei.

7. Să se recunoască dreptul bisericelor romano-catolice, reformate, unitare și evanghelice ungurești de a-și impune credincioșii și de a încasa dela acestea impozite cu ajutorul organelor administrative.

8. Și în împrejurările schimbate să se îndeplinească în mod corespunzător obligațiunile patronatului și să se revoace toate ordonanțele, prin cari se interzice împlinirea îndatoririlor patronale.

9. Orice propagandă, care tinde la înstrăinarea averilor mobile și imobile bisericești și școlare, se va pedepsi conform dispozițiunilor Codului Penal.

III.

1. Se va recunoaște dreptul minorităților de rasă, limbă și religione, de a înființa și întreține școli sub controlul direct al Statului, și să li se asigure acestor școli dreptul de publicitate, precum și dreptul de a elibera certificate valabile. Confesiunile să fie libere de a se îngriji de adunarea mijloacelor materiale necesare întreținerii acestor școli, fie și prin impunerea credincioșilor lor și de a fixa taxele școlare.

2. Să se retragă toate ordonanțele, cari ating aceste drepturi, asigurându-se astfel funcționarea neturbată a școalelor confesionale și dreptul lor de publicitate. Partidul unguresc recunoaște fără rezerve dreptul de suprema inspecțiune al Statului și să se oblige să intervie cu toată autoritatea sa, pentru curmarea eventualelor nereguli și abuzuri, constatate prin anchetă obiectivă.

3. Ca o urmare a dreptului de publicitate și a libertății învățământului, bisericilor, corporațiunilor și societăților susținătoare de școli, să li se asigure dreptul de a primi în școalele lor elevi de orice sex, confesiune și naționalitate.

4. În măsura, în care școlile confesionale românești sau altor confesiuni se vor bucura de ajutor din partea Statului, acest ajutor să se acorde cu o egală măsură și școlilor întreținute de confesiunile ungurești.

5. Clădirile școlare, cu întreg inventariul lor, precum și alte așezăminte de cultură, întemeiate și susținute cu banii comunelor sau confesiunilor, corporațiilor și societăților culturale sau de binefacere ungurești, se vor da în posesiunea vechilor proprietari.

6. Credincioșii unei confesiuni să nu poată fi obligați sub nici o formă și în special nici sub forma de prestațiuni, să contribuie pentru scopurile școlare sau bisericești străine de confesiunea lor.

7. Programul de învățământ în școlile confesionale va fi întocmit cu aprobarea Ministerului de Instrucțiune Publică. Limba de predare va fi însă cea hotărâtă de către susținătorul școlii.

8. Dispozițiunile și ordonanțele contrare acestor puncte să se scoată din vigoare.

IV.

1. Avera instituțiilor sociale și a societăților de binefacere, luată pe nedrept, sub orice titlu s'ar fi luat, să fie restituită membrilor sau proprietarilor lor.

Casina din Lugoj, Deva, Brașov, Therezianum din Sibiu etc.

2. Palatul cultural din Târgul-Mureș să fie dat în administrarea unui comitet, din care fac parte ca membri primarul, consilierul cultural, un reprezentant al Ministerului Artelor și 3 membri aleși la propunerea Societății Emke.

Aceeași măsură să se iee și pentru palatul cultural din Arad.

3. Teatrele ungurești, în ființă astăzi, să fie autorizate a funcționa și mai înainte. Cenzura teatrală să fie exercitată exclusiv de către Ministerul Artelor. Teatrul de vară din Cluj să fie lăsat în folosința permanentă a trupelor de teatru ungurești, fiind acestea obligate să plătească o chirie, care să nu treacă peste cheltuielile de amortizare și întreținere a localului.

Pentru problemele artistice maghiare, se va institui o comisiune specială de trei membri, care va funcționa pe lângă Ministerul Artelor, ca organ consultativ.

4. Să se permită aducerea în țară a cărților și altor publicațiuni, cari nu pot fi excepționabile din punct de vedere politic.

5. Să fie restituite după posibilitate, monumentele istorice, statuetele, tablourile de valoare, mutate dela locul lor în urma transformărilor politice. În cazuri, în cari acest lucru nu s'ar mai putea săvârși, ele să fie așezate în muzee, în așa fel, ca sentimentul de pietate să nu fie atins și valoarea lor artistică să fie păstrată.

6. Diplomele tinerilor, cari studiază la universități sau la alte școli superioare din străinătate, să fie nostrificate.

Festivitățile și reprezentațiile aranjate de către comunitățile bisericești sau școlare, cu scopuri bisericești și școlare, vor fi scutite de taxa de petrecere.

Să se aprobe statutele Societății Culturale Emke, cu restituirea ei în toate drepturile.

V.

1. În contactul nemijlocit cu autoritățile administrative locale și medie, cetățenilor de naționalitate maghiară să li se recunoască dreptul de a folosi limba lor în graiu și scris.

2. În teritorii, a căror populațiune se compune cel puțin în 25 % din cetățeni de naționalitate maghiară, să se aplice în oficiile administrative inferioare și mijlocii în număr corespunzător funcționari de naționalitate maghiară sau astfel de funcționari, cari cunosc bine limba, obiceiurile și împrejurările din viața ungurească.

Starea de lucruri de azi, care atinge însăși interesele țării, să înceteze.

3. În orașele și comunele, cu populație maghiară de cel puțin 25 %, numirea localității, anunțurile oficiale și inscripția străzilor și a piețelor, să se facă paralel cu limba Statului și în limba maghiară. Să se retragă toate acele ordonanțe, cari interzic părților să vorbească ungurește în oficii publice, în birourile C. F. R. etc.

În localitățile locuite în majoritate covârșitoare de cetățeni de naționalitate maghiară, numirea localității să rămână cea veche.

4. Legile țării și ordonanțele ministeriale să fie publicate și în limba maghiară.

5. În ținuturile locuite în majoritate covârșitoare de cetățeni de naționalitate maghiară, să se permită întrebuințarea paralelă a limbei maghiare în graiu și scris.

6. Să se restituie autonomia comunală și județeană, cel mai târziu la un an după votarea reformei electorale.

7. În cadrele reformei administrative să se țină seamă și de dorințele aci exprimate ale minorității ungurești.

8. Să se dea asigurări, ca la o eventuală nouă împărțire administrativă și judecătorească, ținuturile locuite în majoritate de cetățeni de naționalitate maghiară, nu vor fi desfăcute și separate în mod meșteșugit, cu scopul de a le majoriza. În aceasta privință să se respecte îndeosebi împărțirea administrativă a ținutului Secuiesc dela sfârșitul anului 1921.

9. Populația maghiară să fie proporțional reprezentată în toate comisiunile administrative,

10. Să se institue Contenciosul Administrativ cu un număr corespunzător de judecători și funcționari unguri.

11. În Ministerul de Interne să se organizeze o secție a Minorităților, în fruntea căreia să fie pus un funcționar de naționalitate maghiară. Funcționarii superiori ai acestei secțiuni să fie numiți dintre minoritari.

12. Pentru afacerile bisericești și școlare ungurești, să se organizeze câte-o secțiune deosebită în Ministerul de Instrucție și în Ministerul Cultelor. Conducerea acestor secțiuni să se încredințeze unor funcționari unguri sau cunoscători ai limbii și împrejurărilor ungurești.

În fiecare Minister să fie aplicat cel puțin un funcționar superior de naționalitate maghiară.

VI.

1. În Justiție contactul nemijlocit între judecători, funcționari și partide, să se facă, după posibilitate, în limba părților.

2. Avocații de naționalitate maghiară, cari și-au luat licența înainte de 1 Ianuarie 1922, vor primi un ultim termen până la 30 Decembrie 1925, pentru a-și însuși limba Statului. În acest răstimp ei vor putea pleda în fața instanțelor judecătorești inferioare și în limba maghiară.

Avocații, cari nici în acest răstimp nu-și vor putea însuși limba română, pentru acest motiv nu vor putea fi șterși din birou. În orice caz, avocații de naționalitate maghiară, nu vor putea să fie supuși unui examen de limbă română.

3. În ținuturi, a căror populațiune se compune cel puțin în a patra parte de cetățeni de naționalitate maghiară, să se aplice în număr corespunzător judecători și funcționari unguri sau cunoscători ai limbii maghiare.

4. Independența judecătorilor să fie garantată printr'o lege specială.

VII.

1. Legea Agrară să fie executată în mod corect și imparțial, revenindu-se asupra abuzurilor săvârșite până acum în această privință.

2. În cadrele Comitetului Agrar să se institue o secțiune specială și cererile de revizuire, date în materie de expropriere de către ardeleni și bănățeni, să fie judecate exclusiv de această secțiune.

3. Circulația imobilelor, rămase scutite definitiv de expropriere, să fie absolut liberă.

4. Chestiunea Bunurilor Private Secuești să fie rezolvată în mod echitabil, în conformitate cu dispozițiunile legii Agrare și până la rezolvarea ei definitivă, să se restituie comunității averea, care nu cade sub expropriere.

5. Munții Sovatei, formând azi proprietatea a 127 comune secuești, să rămână în proprietatea comunelor interesate.

6. O eventuală nouă împărțire administrativă să nu schimbe situația actuală și felul de întrebuințare a averilor județene.

7. Înființarea uniunilor de agricultură, a sindicatelor și a oricăror tovarășii, cu caracter economic, aprobarea statutelor lor, recunoașterea calității lor de persoane juridice, să se facă fără nici o restricțiune numai în baza legilor și ordonanțelor ministeriale în vigoare. Guvernul, în puterea dreptului său de suprema inspecțiune, nu va putea limita sau interzice funcționarea acestor uniuni, decât în cazul, dacă ele calcă legile țării sau chiar propriile lor statute.

8. Înființarea și sporirea de capital a societăților pe acțiuni, dacă cel puțin trei-pătrimi a capitalului sunt din țară și cel puțin trei-pătrimi a membrilor consiliului de administrație sunt cetățeni români, să nu fie condiționate de nici un fel de autorizație, impusă în mod arbitrar, fie de guvern fie de autoritățile administrative, în afară de condițiunile prevăzute de legile industriale și comerciale în vigoare.

9. În viața comercială, ca și în viața particulară — și anume pe hârtii de scrisori, pe firme, pe anunțuri, în registre etc. — întrebuințarea limbei materne să fie absolut liberă.

VIII.

1. Să se reguleze în mod echitabil chestiunea funcționarilor, cari au fost în serviciul Statului și nu au depus jurământul de credință către Statul Român, întrucât de prezent locuiesc în țară și sunt cetățeni români. Ei să fie reprimiți în serviciu, sau dacă întrunesc condițiunile legale, să fie pensionați. Pentru cazul de pensionare, durata serviciului lor să fie considerată ca neîntreruptă. Deasemenea să fie reprimiți funcționarii, cari depunând jurământul mai târziu, din cauză, că nu au învățat românește, au fost concediați, fără o prelabilă cercetare disciplinară.

2. În măsura întoarcerii la viața normală, măsurile excepționale, rechizițiile și închirierea forțată a locuințelor, să înceteze, iar locuințele rechiziționate să fie eliberate.

3. La stabilirea naționalității să se servească însăși declarația cetățeanului.

4. Să se permită purtarea culorilor roșu-alb-verde, cu indicarea emblemei Statului Român.

5. Partidul unguresc se angajează să îndrume propaganda politică a ziarelor, cari stau sub influența sa, în sensul acestor desiderate. Dorește ca aceeași atitudine să fie observată și din partea ziarelor Partidului Poporului.

București, la 23 Octomvrie 1923.

Dr. Grandpierre Emil m. p.

Octavian Goga m. p.

E. Gyárfás m. p.

C. Bucșan m. p.

Dr. Hajdu István m. p.

Dr. Pál Gábor m. p.

Văzut : Se va urma întocmai

Szele Béla m. p.

Gl. Averescu m. p.

Pactul și partidele politice.

Conform înțelegerii, textul Pactului trebuia ținut riguros în secret. Cu toate acestea am fost siliți să-l facem cunoscut mai multor membri ai conducerii Partidului nostru ; situația era la fel și la partea adversă. Totuși, în cursul unei decenii și jumătate, ce a trecut de atunci, mai multe organe de presă, au ajuns să cunoască — fără știința și aprobarea noastră — unele fragmente ale Pactului, iar mai târziu câteva ziare românești l-au reprodus în întregime. Nu mai comit deci vre-o indiscreție, dacă cu ocazia acestor expuneri dau publicității textul autentic al documentului, care astăzi nu mai are decât o însemnătate istorică, deoarece eficacitatea lui încetase deja la 1 Febr. 1926, dar cel mai târziu în Iunie 1927.

Publicarea Pactului se impune nu numai din punct de vedere istoric, dar și din motive de ordin practic, deoarece el invederează — ca un far puternic — situația de atunci a maghiarimei ardelenе.

Nici astăzi nu trebuie să aibă nimeni remușcări sau rușine pentru încheerea Pactului. El este expresiunea unor stăruințe cinstite, care urmăreau binele comun al ambelor popoare. Și ca atare, pactul poate servi ca învățătură pentru prezent și ca imbold pentru viitor.

Deși așa numitul Pact dela Ciucia nu mai este astăzi decât un document istoric, este totuși în acelaș timp o dovadă irefutabilă, că cu bunăvoință și o puțin mai clară vedere în viitor poate fi soluționată și cea mai dificilă situație, ca aceea, în care ne aflam atunci. Unele din stipulațiunile Pactului arată starea grea, unde am ajuns în acel timp și de unde izbutiserăm să ne ridicăm de atunci, iar altele fac dovadă, că în 1923 mulți români serioși și mari naționaliști credeau posibilă satisfacerea unor pretențiuni ale noastre, a căror recunoaștere astăzi nici nu-am îndrăzni s'o cerem. Dl. Goga ne oferise și prefecti maghiari în județe maghiare. Noi l-am refuzat categoric, neputând asuma o răspundere așa de grea pentru atitudinea politică a guvernului.

Unele dispozițiuni par a fi drept anacronice astăzi, fără însă să scadă valoarea Pactului sau să arate în culoare defavorabilă pe vreunul dintre părți, căci toate aceste dispozițiuni documentează voință sinceră, ce tindea la înțelegere.

Din partea noastră situația este și mai clară, deoarece

partea introductivă anticipează că acest Pact «*conține desideratele concrete și realizabile între împrejurile date,*» enunțând că *Partidul Maghiar socotește de misiunea sa eluptarea tuturor drepturilor minorității maghiare.*

Astfel, toți cei, care am încheiat Pactul, am asumat și asumăm și astăzi fără înconjur toată răspunderea morală și politică a actelor noastre.

Era și necesară această responsabilitate individuală, căci din motive de ordin practic, Pactul nu putea fi supus în întregime aprobării formale a organelor competente, nici ale Partidului Maghiar și nici ale Partidului Poporului și astfel nu putea fi aprobat formal prin organele statutare ale partidelor interesate.

Spre a evita conflictele personale, semnalate în capitolele precedente, — deși Dl Bernády luase parte la ratificare, — ratificarea Pactului de către Partidul Maghiar s'a făcut numai în formă deghizată în felul, că în ședința ținută la 12 Dec. 1923 a comitetului executiv, prin verificarea procesului verbal din 22 Nov. s'a stabilit, că președinția partidului este autorizată să înceapă tratative cu diferite partide românești și să dea socoteală comitetului executiv *în timp util despre rezultatele obținute.* Președintele Ugron avea însă cunoștință despre toate disenționile noastre și totul se făcuse cu aprobarea dânsului. El însuși nu a semnat pactul, dar printr'o scrisoare adresată Generalului Averescu și-a dat consimțământul și dacă nu mă înșală memoria, îl confirmase și prin o vizită făcută Generalului Averescu.

Toți eram convinși de necesitatea precauțiunii și discreției, căci era evident, că dacă cele două partide mari românești, dar mai ales Partidul Național, succesorul în spe a guvernului, va lua cunoștință de existența Pactului sau chiar de textul aceuia, va deslănțui o ofensivă atât de aprigă, sub parole șoviste răsunătoare, încât va periclita serios șansele Partidului Poporului de a veni la guvern, or, de aceasta depindea satisfacerea desideratelor noastre și rostul întregului Pact.

Însă, evenimentele creaseră situații, din care s'a aflat sau cel puțin putea presupune existența Pactului. Astfel de exemplu la alegerile suplimentare pentru Cameră, ținute în primavara anului 1925 la Reghinul Săsesc, maghiarimea — la comanda partidului, dată în virtutea Pactului — dăduse voturile sale ca un singur om pentru Dl Goga, ceea ce era deciziv pentru soarta alegerii și a provocat un puternic resentiment în cercul

Partidului Național din Ardeal. Iar la alegerile suplimentare pentru Senat, ținute la 24–25 Aprilie 1925 la Ciuc, Generalul Averescu sprijinise candidatura mea printr'o proclamație expresă. Prin acest act a făcut imposibilă respingerea candidaturii mele prin mijloace întrebunțate în anul 1922, iar după aceea, când, printr'un furt rușinos de urne, tot candidatul liberal *a ieșit învingător*, la dorința expresă a Generalului Averescu, mandatul astfel obținut a fost atacat în cursul validării de către protopopul Dăianu, ce-i drept, destul de timid.

Aceste colaborări au trădat raporturile, care ne-au legat, celor cari erau în curent cu lucrurile dinapoia culiselor politice. După scurt timp, Dl Iosif Sándor a cerut oficial informație dela conducerea Partidului în privința Pactului, care i-a și pus la dispoziție în mod confidențial textul Pactului. Dl Sándor Iosif, a atacat vehement textul Pactului printr'un memoriu de 24 pagini și un supliment de 12 pagini, înaintat la 1 Iunie 1925, precum și verbal la ședința comitetului prezidențial, cerând denunțarea Pactului și orientarea către partidul Dlui Maniu.

Între timp a luat cunoștință despre Pactul și guvernul și Partidul Liberal, și î-și dădea toată silința, să-și tragă foloasele pentru propriul său partid. Dl Tătărescu, atunci subsecretar de Stat la Interne, care în această calitate a stârnit o mare vâlvă în sânul nostru prin declarația făcută în Cluj, la 11 Iunie 1924, că asuprirea maghiarimei nu va înceta, până ce Partidul Maghiar nu destitue pe președintele Ștefan Ugron, vice-președintele Grandpierre Emil și deputatul Sándor Iosif, — tentativă respinsă cu unanimitate disciplinată de către comitetul executiv al Partidului — la un an după această încercare eșuată, referindu-se la convorbirile noastre din toamna anului 1925 despre chestiunea minoritară, m-a invitat să îi fac un memoriu, enumerând desideratele mai principale ale maghiarimei, prin satistacerea cărora s'ar putea pune la punct chestia minoritară. În urma acestei însărcinări am redactat un memoriu, în care, după o scurtă introducere, am schițat urgența unei prompte soluțiuni și gravitatea prejudiciilor noastre, iar *ca propunere concretă i-am expus toate desideratele noastre, acceptate de Generalul Averescu în Pactul dela Ciucia*, terminând cu aceea, că această expunere formează convingerea mea personală, dar doleanțele exprimate sunt pasibile de modificări și corectări din partea celorlalți conducători ai Partidului Maghiar, pentrucă o conven-

țiune nu poate fi încheiată decât numai cu conducerea competentă a Partidului. Memoriul l-am predat Dlui Tătărescu la 24 Sept. 1925, care mi-a mulțumit, fără însă să mai revină vreodată asupra lui. Nu se știe, care a fost motivul, însă fapt este că, fie că-i erau prea oneroase stipulațiunile memoriului, fie că — potrivit atitudinii sale anterioare — nu voia să intre în tratative cu conducerea de atunci a Partidului nostru, nu s'a mai interesat de loc de această chestiune.

Toate aceste tratative ale partidelor, criticile directe și semidirecte, uneltiri și intrigi mai mult sau mai puțin importante, dar mai ales neîmplinirea speranței de a veni la guvern Partidul Averescan, cece se tot amâna de doi ani de zile, au răcit puțin raporturile atât de cordiale dela început și chiar și prietenii noștri, cari luaseră parte activă la încheerea Pactului, au început să aibă diferite temeri. Pentru eliminarea acestora s'a ținut o nouă conferință la Brașov în ziua de 8 Nov. 1925. Cu această ocazie contele Bethlen Gheorghe a ajuns primadată în contact personal cu Partidul Averescan. Procesul verbal al conferinței — pe care contele Bethlen și eu, nici nu l-am mai semnat, căci plecaserăm înaintea de închiderea sa — deja invederează dificultățile ivite, majoritatea cărora nici nu mai puteam să o aplanăm și astfel și reprezentantul Partidului Averescan l-a semnat cu rezervă.

PROCES VERBAL,

dresat la întrunirea reprezentanților Partidului Poporului și a Partidului Maghiar, ținută în ziua de 8 Nov. 1925 la Brașov.

Au fost prezenți :

Din partea Partidului Poporului : Dr. Constantin Bucșan.

Din partea Partidului Maghiar : contele Gheorghe Bethlen, Dr. Géza Ferenczy, Dr. Elemér Gyárfás, Dr. Eugen Nagy, Dr. Gavril Pál, Dr. Béla Szele și Dr. Andrei Török.

Dr. Constantin Bucșan a salutat pe cei prezenți și a expus scopul și interesul întrunirii. În intervalul lung de timp ce a trecut dela încheerea pactului (23 Oct. 1923) au intervenit multe evenimente, atât în legiferare, cât și în viața politică a țării și astfel a devenit necesar să se discute și să se precizeze stările de lucruri a noii situațiuni.

După aceasta au fost examinate stipulațiunile Pactului încheiat la 23 Oct. 1923 la București, urmând ca rezultatele discuțiunilor să fie supuse aprobării președinției ambelor partide.

Partea introductivă.

Ad. 1. Reprezentanții Partidului Maghiar au cerut elucidarea acestui articol și ca cuvintele „afară de limitele acestui program” să fie înlocuite cu cuvintele „tot ce este contrar acestui program.”

După părerea Dlui C. Bucșan, dispozițiunea, că Partidul Maghiar nu începe alte acțiuni politice, se referă exclusiv la aceea, că Partidul sub durata Pactului nu începe acțiuni, întovărășite cu alte partide politice. Dispozițiunea de mai sus nu se referă la nimic altceva. Dealtfel nu are obiecțiuni împotriva acestei corecțiuni.

Ad. 3. La dorința reprezentanților Partidului Maghiar s'a stabilit, că dispozițiunea cuprinsă în acest articol nu se referă decât la deputații și senatorii aleși pe temeiul Pactului.

Reprezentanții Partidului Maghiar mai cer, ca expresiunea „unitate” să fie înlocuită cu expresiunea „singur grup parlamentar”, având înțelesul de „grup unit”.

Dl C. Bucșan este de acord.

Ad. 5. Reprezentanții constată de comun acord, că expresiunea „îndrumările” din textul român al Pactului, a fost tradusă greșit în ungurește cu expresiunea „utasitásait”, deoarece corespondentul expresiunii „îndrumările” în ungurește este „utmutatásait”, cum s'a intenționat și s'a și pus corect în textul român. Deci se va corecta în acest sens.

Conform interpretării ce dau acestui cuvânt reprezentanții Partidului Maghiar, expresiunea „îndrumările” are sensul, că Partidul Maghiar nu face în mod unilateral înțelegeri politice cu alte partide.

Ad. 6. Dl C. Bucșan interpretează această dispozițiune în sensul, că Partidul Maghiar nu procedează, în nici o chestiune ce cade înafară de sfera sa, fără ascultarea șefiei Partidului Poporului.

Reprezentanții supun această interpretare deciziei președinției ambelor partide.

Ad. 6. Dl C. Bucșan își exprimă părerea, ca Partidul Maghiar să delege cei cinci membri, cari îl vor prezenta în comitetul de execuție al Partidului Poporului.

Ad. 10. Reprezentanții Partidului Maghiar accentuiază, că după voința originală a părților contractante, Pactul, — deși a fost privit încheiat la 23 Oct. 1923, — va avea eficacitate numai din momentul venirii la guvern al Partidului Poporului. Această obiecțiune este sprijinită prin însăși esența Pactului, doar conține în majoritatea sa covârșitoare stipulațiuni, cari sunt realizabile numai în caz de venire la guvern al Partidului Poporului.

Dl C. Bucșan voind să evite discuțiunile în această privință, propune să se decidă acum în privința chestiunii intrării în vigoare a Pactului, presupunând, că n'ar exista de loc inci-

dentul invocat de reprezentanții Partidului Maghiar. Mai departe este de părere, ca intrarea în vigoare a Pactului să fie publicată în mod corespunzător, de către conducerea ambelor partide.

Reprezentanții Partidului Maghiar vor supune aceste propuneri deciziei Comitetului Prezidențial al Partidului, iar reprezentanții ambelor partide vor insista la mandații lor, pentru a se decide în privința publicării Pactului.

Reprezentanții de comun acord, cred necesară instituirea unei comisii permanente de fiecare partid, având menirea să dezbată și să soluționeze chestiunile concrete, ce s'ar ivi în legătură cu Pactul.

În acest scop vor face propuneri mandaților lor.

Capitolul I.

Reprezentanții Partidului Maghiar, cer să fie trecute în acest capitol următoarele :

a) Revizuirea listelor de cetățenie, întocmite, în multe locuri, superficial și fără vreun control public corespunzător ; luarea de măsuri eficace pentru soluționarea urgentă și peste rând a cazurilor dubioase în ce privește apartenența comunală, condițiunea supușeniei. Scutirea certificatelor de cetățenie de taxe prea ridicate și luarea de măsuri, ca prenotarea dreptului de proprietate să nu fie împiedecat de lipsa certificatelor de supușenie, cerute la contractele de achizițiune imobiliară, ci ca ele să poată fi justificate ulterior.

b) Declarațiune principială precisă, că refuzarea jurământului din partea funcționarilor publici, cari serviseră sub regimul maghiar, nu poate constitui un obstacol al dreptului de alegător activ și pasiv.

c) Enunțarea, că poliția de siguranță și agenții săi nu pot valida reclamațiuni împotriva înscrierilor în listele electorale.

Capitolul II.

Ad. 4. Reprezentanții Partidului Maghiar cred necesar să se adauge la acest articol dispozițiunea, că preoții vor primi plată fără considerare de numărul credincioșilor, precum și că protopopiatele vor primi subvențiuni, fără privire la numărul parohiilor lor.

Mai cer următoarele :

a) ca să fie recunoscută, asigurată și ferită de orice intervențiune vexantă a autorităților, libera funcționare a societăților și reuniunilor cu caracter religios și filantropic, cari sunt organizate în sânul diferitelor biserici și parohii și funcționează sub egida lor. Autorităților publice să li se dea instrucțiuni, să nu conturbe întrunirile, conferințele, repetițiile corale, consfăturile etc. cu caracter bisericesc și religios, ale acestor asociațiuni.

b) să nu fie aplicate dispozițiunile, conform cărora tatăl are dreptul să hotărască religia copiilor născuți din căsătorii mixte.

c) ca retribuțiunile legale de pământ ale parochiilor să fie întregite din pământurile de rezervă ale Statului.

d) ca dreptul câștigat și existent de reprezentanță în Senat al Bisericii unitariene să fie menținut, fără restricțiuni.

Capitolul III.

Reprezentanții Partidului Maghiar insistă, ca Partidul Poporului să sprijine cât mai eficace, în cursul desbaterii parlamentare a Legii învățământului, dorința Partidului Maghiar de a nu fi obligatoare pentru școlile maghiare predarea obiectelor în limba română.

Mai predau următoarele desiderate :

a) să fie delegată o comisie mixtă pentru clarificarea situației de drept a școlilor închise și preluate (confiscate) între timp.

b) Să fie revizuită legea bacalaureatului, în conformitate cu spiritul Pactului.

c) Să nu fie onerate comunele și locuitorii lor pentru constituirea școlilor de Stat, nici prin aport în numerar, nici în natură.

Capitolul IV.

Ad. 5. Reprezentanții Partidului Maghiar cer să fie înscris în acest articol și „documentele” (actele publice), precum și că obiectele de artă etc., să fie așezate în muzeele din Ardeal, iar cele din regiunile secuști în Muzei Național Secuiesc din Sfântul-Gheorghe.

Reprezentanții Partidului Maghiar cer și revizuirea legii persoanelor juridice.

Capitolul V.

Dl C. Bucșan, înainte de a se începe discuția acestui capitol, permite, că presa a redat eronat discursul Excelenței sale General Averescu ținut în Cameră cu ocazia desbaterii legii pentru unificarea administrației publice. Domnul general, în contradicție cu cele publicate de presă a declarat, că deși legea nu corespunde cerințelor, totuși o votează, dar imediat ce va fi posibil va proceda la facerea corecțiunilor necesare. Acest fapt se poate constata de altfel și din condica oficială a Camerei.

Reprezentanții Partidului Maghiar iau la cunoștință cu încredere această comunicare.

Ad. 5. Reprezentanții Partidului Maghiar, accentuând voința și intențiunea originală generatoare a acestui articol, cer să se stabilească precis și în spiritul acelei intențiuni, în acest articol modul de folosire a limbei în organizațiile legale autonome (limba proceselor verbale, propunerile membrilor, publicațiunile, etc.).

Cer mai departe revizuirea legilor aduse în privința unificării administrației publice, cu validitatea mai intensă a principiului autonom.

Capitolul VI.

Ad. 2. Se stipulează de comun acord, că cu începere dela 1 Ian. 1926, se mai prelungește încă cu doi ani termenul expirat la 31 Dec. 1925.

Capitolul VII.

Reprezentanții Partidului Maghiar cer revizuirea Legii Minelor, în sensul, ca apele minerale să fie scoase de sub eficacitatea acestei legi.

Reprezentanții Partidului Maghiar mai prezintă următoarele desiderate :

a) Sumele de expropriere stabilite jurevalid, să fie ordonate cât mai urgent și din oficiu în numerar și fără luarea declarațiunilor, deoarece terminarea reformei agrare este urgentă de stabilizare.

b) Arendele forțate să fie achitate proprietarilor.

c) Să fie sistate procedurile de expropriere puse în curs fără temei legal, împotriva proprietarilor, cari au mai suferit deja o expropriere terminată definitiv, deoarece, dispozițiunea art. 139 a legii Reformei Agrare nu permite o nouă procedură de expropriere împotriva celor amintiți mai sus.

d) Să fie sistate procedurile pornite împotriva micilor proprietari și în general împotriva proprietarilor de intravilane din unele orașe, sub titlul de ameliorare a lipsei de locuințe, căci aceste proceduri, aducând o micșorare a patrimoniului minimal, sunt în vie contradicție cu spiritul legii agrare, iar în cauzele de expropriere de acest fel deja terminate, să se găsească o modalitate de despăgubire în natură, a celor cari au suferit expropriere, în conformitate cu dispozițiunile legii.

e) Revizuirea legii pentru Camerele de Comerț și Industrie.

f) Membri de drept ai Camerilor de Agricultură, Comerț și Industrie, precum și a Camerelor de Muncă, ce se vor înființa, să nu aibă decât vot consultativ.

În fine, reprezentanții Partidului Maghiar cer revizuirea tuturor legilor contrare Pactului, cari au fost aduse și se vor mai aduce în viitor, precum și inserarea stipulațiunii, că legile contrare Pactului, aduse sau ce se vor mai aduce, nu pot stăneni validitatea stipulațiunilor din Pact.

După acestea, procesul verbal a fost încheiat la ora 16 ziua 8 Nov. 1925 și a fost semnat de reprezentanți.

Reprezentanții Partidului Maghiar :

ss. *Szele Béla*

ss. *Dr. Pál Gábor*

ss. *Dr. Ferenczy.*

Semnez acest proces verbal cu mențiunea, că discuțiunile ce au avut loc în ziua de 8 Nov. a. c. la Brașov, între reprezentanții Partidului Maghiar și reprezentanții Partidului Poporu-

lui, nu formează modificarea sau întregirea Convențiunei politice încheiate la 23 Oct. 1923, ci numai interpretarea aceleia.

ss. *Dr. Bucșan.*

Pactul încheiat cu Partidul Liberal.

După cum am menționat mai sus, la masa dela Ciucia din 25 Nov. 1923 fusese învitat de șefia de atunci a partidului și astfel luase parte la ratificarea Pactului și D-l Gheorghe Bernády, deși dânsul nu a participat la pregătirea Pactului și n'a figurat între semnatarii aceluia, în nici o fază a tratativelor.

Bernády continua însă să mențină și să cultiveze și după încheerea Pactului orientarea și relațiunile, care le avuse anterior cu Partidul Liberal și Ionel Brătianu.

Nu se poate presupune, că D-l Bernády ar fi comunicat Partidului Liberal conținutul Pactului. Cred că nici nu era necesar aceasta, deoarece Ionel Brătianu avea posibilitate — dacă nu din altă sursă, chiar dela Palat — să afle textul Pactului.

D-l Bernády urgita însă energic pe lângă membrii guvernului liberal, satisfacerea tocmai acelor desiderate, care ne-au fost asigurate de Partidul Averescan prin acest Pact. Așa de ex. am cunoștință, că Episcopatul reformat de dincolo de Piatra Craiului a fost trecut — parțial — în buget, la insistența Dlui Bernády, în ultima perioadă a guvernului Liberal.

Guvernul Liberal vroia însă o legătură mai strânsă cu maghiarimea, nu numai prin satisfacerea unor asemenea desiderate izolate, ci prin încheerea unui *Pact politic general*, după exemplul Pactului nostru. Motivul direct al acestei tendințe era, că înainte de plecarea apropiată a lor, trebuiau să țină alegerile administrative, chiar pe baza legii lor din 1925, or, cu popularitatea lor scăzută, nu puteau spera alegerea partizanilor lor în consiliile din Ardeal, fără sprijinul maghiarimei.

Au pornit deci tratative între Dl Bernády și ministrul Tancred Constantinescu. La aceste tratative președintele Ștetan Ugron a trimis mai târziu și pe contele Teleki Arctur, Dnii Toldalagi Mihail și Pál Árpád, cari au fost toți câștigați de planul Dlor Tancred Constantinescu și Bernády, așa că și președintele Ugron a plecat la București, pentru perfectuarea înțelegerii. Un pact politic totuși nu putea fi încheiat, deoarece prima condițiune — semnătura lui Ionel Brătianu — nu putea fi obținută prin Dl Tancred Constantinescu. Rămâne o chestiune închisă, dacă numai motive tehnice au împiedecat pe Ionel Brătianu, să

se angajeze prin condițiunile stipulate, sau aveau dreptate cei, cari din capul locului au tras la îndoială, că Ion Brătianu ar fi dat vreo autorizațiune pentru aceste tratative.

În orice caz însă, delegației maghiare și Dlui Ugron li s'a spus că semnarea pactului general întârzie numai, iar până atunci să facă un cartel pentru alegerile administrative. Aceasta s'a și făcut cu condițiuni destul de favorabile.

Înainte de semnarea acestui cartel, președintele Ugron a adresat la 1 Febr. 1926 o scrisoare politicoasă Generalului Averescu, în care, fără să ne întrebe pe noi, a denunțat Pactul din 23 Oct. 1923, iar pe noi, făuritorii și semnatarii Pactului, ne-a înștiințat prin câte o scrisoare particulară despre cele întâmplate.

Comitetul executiv al Partidului a primit cu oareșicare rezervă cartelul electoral, încheiat cu Partidul Liberal, dar o ratificase totuși. Dl Sándor Iosif protesta energic și propunea colaborarea cu Dl Maniu. Eu deasemenea am desaprobat denunțarea Pactului dela Ciucia, semnalând și în procesul verbal părerea mea contrară. Toate acestea decurseseră însă între noi, dar în afară, conform cartelului, a apărut la 12 Febr. 1926 manifestul partidului, prin care alegătorii maghiari au fost îndrumați să voteze Partidul Liberal și maghiarimea s'a conformat disciplinat la alegerile administrative din 17–20 Febr. Ca rezultat, în 29, dintre 49 orașe ardelenne, a fost aleasă lista, sprijinită de Partidul Maghiar și am intrat în număr corespunzător și în consiliile județene. Dl. Bernády a fost numit mai târziu primar al Târgu-Mureșului la 26 Martie 1926 și astfel, cel puțin în fruntea unui singur municipiu aveam un primar maghiar.

Aceste succese tactice și locale ne-au costat însă scump, — șefia Partidului a rupt unilateral convențiunea politică încheiată la 23 Oct. 1923 cu Partidul Averescan, la care — deși erau multe resentimente — țineam mult, timp de doi ani și jumătate, de care am legat speranțele noastre și dela care am așteptat — nu fără baza — ameliorarea soartei noastre.

Cartelul de alegeri din anul 1926.

Abia la o lună după alegerile administrative, făcute în cartel cu Partidul Liberal, Ionel Brătianu a demisionat la 27 Martie 1926, iar Regele Ferdinand a numit ca primministru la 30 Martie pe generalul Averescu, stabilind totodată ziua alegerilor generale pe 25 Mai, Ministrul de Interne al noului guvern a devenit Dl Goga.

Dl Ugron, cu simțul său cavaleresc și constituțional, și-a asumat toată răspunderea faptelor săvârșite și ca să scutească Partidul de consecințele defavorabile a aceluia, imediat după publicarea numirii Dlui Averescu ca primministru, printr'o scrisoare adresată la 1 Aprilie Dlui Bethlen Gheorghe, vice-președintele de atunci, a demisionat, motivând acest act al său prin denunțarea precipitată a Pactului Averescan la 1 Febr. 1936. Demisiunea a aranjat-o în așa fel, ca Dlui Bethlen să nu-i fie posibil să refuze însărcinarea.

Concomitent cu comunicarea însărcinării primite dela Ugron, Dl. Bethlen Gheorghe m'a rugat pe mine și pe Dl. Szele Béla să plecăm după Paști la București, să ne orientăm la membrii noului guvern, cum apreciază ei situația după denunțarea Pactului de către Ugron, care este atitudinea față de noi și dacă ar fi dispuși după cele întâmplate, să reînnoiască într'o formă oarecare Pactul.

Atmosfera din București nu era plăcută, deoarece denunțarea Pactului, cu puțin înainte de a veni la guvern, crease fără îndoială o situație nefavorabilă nouă. Cu toate acestea motivul, care îndemnase pe Dl. Goga la încheierea Pactului din 23 Oct. 1923, rămăsese neatins. Guvernul avea nevoie de grupe compacte de alegători în Ardeal și chiar tot interesul, să le asigure urgent, din cauza alegerilor apropiate. Am reușit deci fără mari dificultăți, să se considere neîntâmplată scrisoarea lui Ugron Ștefan din 1 Febr. și să obținem garanția D-lui Goga și a guvernului în privința satisfacerii stipulațiilor din Pact. Prin aceasta însă însărcinarea noastră era numai parțial rezolvată. Mai trebuia să obținem, ca Dl. Goga și guvernul să renunțe la dispozițiunile din partea introductivă a Pactului, referitoare la colaborarea politică cu Partidul Averescan, care au fost viu combătute de adversarii Pactului și să se fixeze un termen pentru satisfacerea — măcar în parte — a promisiunilor. În scurt timp am putut comunica D-lui Bethlen Gheorghe, că există posibilitate și dispoziție pentru toate acestea și că poate veni la tratative în fond, la care au luat apoi parte și prietenii noștri, cari au colaborat la încheierea Pactului.

Scopul era, să menținem neatins obligațiunile Partidului Averescan, stipulate prin Pact, să obținem satisfacerea unor considerate chiar înainte de alegeri și să ni se asigure numărul corespunzător în reprezentanța parlamentară, fără ca libertatea

de acțiune a acesteia să fie prea mult limitată și astfel să transformăm Pactul politic *într'un cartel electoral*.

Tratatul s'au mai prelungit câteva zile, căci unele puncte reclamau o examinare mai aprofundată. Chestiunea Bunurilor Private din Ciuc ne-a întârziat și de data aceasta, fiind soluționată în fine, prin formula D-lui Petru Groza.

Însfârșit, în seara zilei de 24 Aprilie, am semnat cartelul de mai jos :

„Partidul Maghiar cunoaște punctul de vedere al Partidului Poporului în chestiunea minoritară, pe care și la definit atât în pactul intervenit între Partidul Poporului și Partidul Maghiar în ziua de 23 Octombrie 1923, cât și în procesul verbal dresat la Brașov în ziua de 8 Nov. 1925. Partidul Maghiar, în speranța, că dorințele cuprinse în actele de mai sus Partidul Poporului este gata să le recunoască și împlinească și după venirea lui la putere, este aplicat să încheie un cartel electoral în sensul paragrafului 127 din legea electorală, pentru alegerile ce vor avea loc în Maiu 1926.

Partidul Maghiar declară, că Partidul, deputații și senatorii, cari urmează să fie aleși, sunt gata, pe lângă menținerea întregii libertăți de acțiune, să sprijinească acțiunea guvernului, în vederea consolidării țării, atâta vreme cât activitatea guvernului va fi în armonie cu interesele minorității maghiare.

Partidul Poporului consideră dorințele enumerate în Pactul și Procesul verbal amintite și la guvern, ca programul politicii sale minoritare, în convingerea neschimbată, că interesul consolidării și progresului țării dorește împlinirea dorințelor anumite.

Afară de recunoașterea și împlinirea acestor dorințe, Partidul Poporului mai recunoaște Partidului Maghiar și următoarele dorințe, ca îndreptățite și promite să le satisfacă :

I.

Încă înainte de alegeri, se vor împlini următoarele :

1. Guvernul va provoca, prin o dispoziție, ce se va publica în Monitorul Oficial, la depunerea jurământului pe funcționarii și angajații publici, cari în baza deciziei minist. Nr. 1674 din 28 Iunie 1920 s'au prezentat la servicii, iar pe aceia cari vor presta jurământul, îi va repune în drepturile lor, adică îi va primi în serviciu, sau îi va pensiona în baza legii de pensionare, respective îi va escontenta, cu socotirea timpului de serviciu inclusiv dela întrerupere.

2. Paragraful 30 din legea învățământului particular, nu se va aplica până la ordonanțarea ajutorului de Stat corespunzător diferenței de salar și pentru aceasta se va da imediat ordin de executare. Guvernul va lua în buget și va ordonanța, începând cu anul 1927, un ajutor de Stat corespunzător bisericilor minoritare.

Pentru anul 1926, neputându-se lua, din cauza deficitului bugetar, întreaga sumă ce compete bisericilor, pe baza acestui titlu, guvernul și până atunci va ordonanța din excedentul încasărilor o anumită sumă, care va fi cel puțin de 40 milioane Lei.

3. Soluționarea dreaptă și în conformitate cu dispozițiile legii agrare a Comunității de Avere Particulară din județul Ciuc și restituirea Comunității până la rezolvarea definitivă a acestei chestiuni, a tuturor obiectelor, cari nu cad sub puterea legii de expropriere, pentru a dispune de ele în conformitate cu dispozițiile statutelor și scopurilor sale.

II.

Guvernul recunoaște prin aceasta următoarele principii:

1. Fiecare cetățean român este singur îndreptățit să-și stabilească naționalitatea, fără deosebire de origine, religie și profesiune. Situația minorilor o decid părinții sau tutorele.

2. Fiecare părinte sau tutore poate să-și aleagă liber pentru copilul său școala și fiecare copil trebuie să fie primit în aceea școală publică, în care părintele dorește să-l înscrie.

3. Limba de predare a școlii o decide susținătorul ei.

4. Acei cetățeni minoritari, cari întrețin o școală, nu pot să fie obligați să contribuie la construcția și susținerea școlilor de Stat. Deasemenea, acele comune, în cari majoritatea populației susține o școală confesională, nu pot fi obligate să construiască școală de Stat.

III.

După pregătiri prealabile corespunzătoare, în timpul cel mai scurt posibil, se vor mai rezolva următoarele probleme :

1. Scoaterea de sub sechestrul a edificiilor aparținând bisericilor romano-catolice și reformate din București și predarea lor statusului romano-catolic, respective diecezei bisericești reformate, cu abrogarea contractelor făcute în timpul sechestrului.

2. Aparținerea celor nouă comune anexate din județul Mureș județului Odorheiu, se va decide din nou, pe baza hotărârii consiliilor comunale a județelor respective.

3. Imobilele, expropriate pentru scopurile bisericești, școlii, cimitirului, locurilor de case, arenelor sportive, etc. vor fi lăsate în proprietatea și posesiunea proprietarilor, respective se vor reda acestora, până în momentul când vor fi luate de fapt în folosință pentru scopurile prevăzute în hotărârea de expropriere.

4. Schimbarea urgentă a hârtiilor de Stat maghiare.

5. Rentele de expropriere se vor da din oficiu celor expropriați, fără nici o altă formalitate, în proporție cu încasarea prețului de cumpărare fiind schimbate în numerar în valoare nominală, plătindu-se și până atunci dobânzile legale.

6. Revizuirea legii pentru bacalaureat.

7. Imobilele grevate cu împrumuturi altruiste, se vor lăsa în proprietatea proprietarilor până la deciziunea Curții de Casație.

8. Chestiunile coloniștilor se vor aranja în mod favorabil.

IV.

Numărul deputaților și senatorilor.

În baza celor de mai sus, Partidul Poporului și Partidul Maghiar încheie un cartel electoral, în sensul paragrafului 127 din legea electorală, pentru alegerile din Maiu 1926.

Partidul Poporului sprijină, împreună cu Partidul Maghiar, pe liste comune, candidații de deputați și senatori, liberi desemnați de către Partidul Maghiar, după cum urmează:

Județul Arad : 1 deputat în locul al 4-lea, 1 senator.

Județul Bihor : 2 deputați, în locul al 4-lea și 5-lea, 1 senator.

Județul Brașov : 1 deputat, în locul al 2-lea.

Județul Ciuc : 2 deputați, în locul al 2-lea și 3-lea, 1 senator.

Județul Treiscaune : 2 deputați, în locul al 2-lea și 3-lea, 1 senator.

Județul Cluj : 1 senator.

Județul Mureș : 2 deputați, în locul al 2-lea și 4-lea, 1 senator.

Județul Sălaj : 1 deputat, în locul al 3-lea, 1 senator.

Județul Sălaj : 1 deputat, în locul al 4-lea, 1 senator.

Județul Timiș : 1 senator.

Județul Odorheiu : 3 deputați, în locul 1, 3 și 4-lea, 1 senator.

Total : 15 deputați și 10 senatori.

Afară de cei 15 deputați și 10 senatori, în județele Ciuc, Odorheiu și Treiscaune, senatorii aleși de către consiliile orașenești, comunale și județene, în total 3 locuri de senatori, sunt ale Partidului Maghiar, locuri pentru cari centrul partidului va face candidări în mod liber, bucurându-se de întregul sprijin al Partidului Poporului.

Partidul Maghiar va sprijini listele Partidului Poporului, în toate județele, din toate puterile.

Cele două partide au căzut de acord asupra listelor comune și pentru alegerile județene, cari vor avea loc tot cu acest prilej, cu aceea, că în listele comune candidații cari vor fi fixați de către Partidul Maghiar, în proporția numerică a populației maghiare și tot în ordinea fixată pentru listele de deputați.

Reprezentanții Partidului Maghiar semnează înțelegerea prezentă cu aceea, că o vor prezenta comitetului executiv convocat pentru ziua de 24 crt. și numai după aprobarea acestuia va deveni obligatorie pentru Partidul Maghiar.

București, la 21 Aprilie 1926.

Dr. conte Bethlen Gheorghe m. p.

Octavian Goga m. p.

Dr. Sebesi Ioan m. p.

Constantin Bucșan m. p.

Dr. Pál Gábor m. p.

Dr. Szele Béla m. p.

Dr. Gyárfás Elemér m. p.

Încheierea cartelului era urgentă pentru guvern, căci abia o lună mai avea până la alegeri, dar și pentru noi, deoarece, pe ziua de 23 Aprilie era convocată la Cluj Comitetul Prezidențial, iar pe 24 Aprilie Comitetul executiv al Partidului, care trebuia să decidă în privința atitudinii noastre la alegeri.

Comitetul executiv ratificase unanim și fără restricțiuni cartelul încheiat, fixând totodată și candidațiunile pentru locurile convenite nouă conform cartelului.

Alegerile au decurs în cea mai mare ordine și unanimitate, maghiarimea prezentându-se în grupe compacte la urne. Fără îndoială, desfășurarea și purtarea prin multe locuri a drapelului roșu-alb-verde, după ideile lui Goga, stimulase considerabil dispoziția sufletească a maghiarimei și în tot cazul era o dovadă eclatantă a ameliorării raportului dintre maghiarime și guvern.

Conform cartelului ni s'au asigurat 15 mandate de deputat și 13 de senator, care au și fost aleși, cu excepția mandatului de senator din Satu Mare, al cărui mandat, trebuia să-l cedăm guvernului la cererea sa ulterioară.

Alegătorii noștri, care luaseră parte cu entuziasm la alegeri, precum și membrii grupului parlamentar, cari se prezentaseră la deschiderea parlamentului, puteau spera cu drept cuvânt, că guvernul cavalerului General Averescu, om cu vederi largi și al Ministerului de Interne, Dl Goga, care se arătase atât de loial și înțelegător în cursul tratativelor, va face uitat, ca pe un vis urât, suferințele cauzate de guvernul precedent și va aduce o schimbare radicală în atitudinea față de noi.

Decepții amare.

Nici astăzi nu trag la îndoială, că atât Generalul Averescu, cât și Dl Goga țineau serios la promisiunile făcute și doreau sincer realizarea lor și după izbânda obținută la alegeri cu sprijinul nostru. Baronul Villani, Ministrul Ungariei de atunci, îmi spunea, că Dl Goga revenise și după alegeri la străduințele sale mai largi, accentuate și la ratificarea Pactului și declarase chiar Ministrului Ungariei în mod semi-oficial, că năzuește să extindă convențiunea încheiată cu maghiarimea ardeleană la crearea raporturilor mai amicale între România și Ungaria.

Dl. Goga nu-și dăduse însă seama, că fruntașii Partidului Național nu-i vor ierta nici odată, că prin voturile maghiarimei au rămas în minoritate în Ardeal și că liberalii, ajunși în opo-

ziție, precum și cuziștii, cari au ajuns primată în parlament sub egida Dlui Goga, îl vor asalta nemilos, sub cele mai vehemente devize șoviniste, spre a-l împiedica să îndeplinească promisiunile făcute nouă.

Cum a condus Dl Averescu alegerile în Vechiul Regat și dacă de fapt s'au comis ilegalități, de care s'au plâns partidele din opoziție, nu puteam să știm. Dar știam, că în Ardeal și cel puțin în regiunile locuite de maghiari, alegerile au fost libere și corecte. Astfel partidele din opoziție nu se puteau plânga împotriva alegerilor din Ardeal. Au fost siliți să schimbe tactica lor. Nu putea atăca nici convențiunea încheiată cu noi, spre a produce resentiment, deoarece și ei înșiși căutau să obțină sprijinul nostru, iar liberalii, cu puțin înainte, la alegerile comunale, au beneficiat chiar de avantajele alianței cu noi. Și-au ales astfel drept țintă al atacurilor pe doi membri ai grupului parlamentar maghiar, aleși pe lista guvernului, pe căruntul Béla Barabás și pe Dl Szele Béla, străduindu-se să facă neplăceri guvernului prin persoanele acestor domni.

Ofensiva împotriva lui Barabás o ducea în Senat unul din cei mai reputați politicieni ai Vechiului Regat, Dl Mironescu, sprijinit de asentimentul întregii opoziții. Necunoscând însă situația noastră, aducea acuze, pe cari le combăteam ușor și astfel, în atmosfera relativ mai liniștită a Senatului, atacul era mai lesne de parat.

La Cameră situația era însă mult mai dificilă și tenziunea mai mare. Aici atacul era dirijat împotriva Dlui Szele Béla de către Dl Valer Pop, actualul ministru, atunci deputat cuzist și Dl Voicu-Nițescu, deputat din Brașov, mai târziu ministru de Justiție al Partidului Național, cari au pornit o ofensivă nemiloasă prin mobilizarea străzii, a tineretului universitar și a presei. Au răscolit articolele de ziare, scrise de Dl Szele Béla în timpul războiului, în anul 1916, și apărute în ziarul „Brassói Lapok”, citându-le și analizându-le din frază în frază; nu se întimidau să amestece chiar și Casa Domnitoară în discuție, stârnind o atmosferă atât de furtunoasă, încât acestuia guvernul nu avea curajul, sau poate nici nu putea, să se opună. Guvernul totuși, pentru a câștiga timp, a transpus examinarea chestiunii înaintea unei comisii, dar nu folosea nici aceasta, căci în fine trebuia să privească cu nepăsare, cum majoritatea anulează mandatul Dlui Szele Béla, unuia dintre făuritorii Pactului.

Partidele din opoziție, jignite simțitor în interesele lor prin încheerea Pactului, au obținut o victorie completă, prin primul lor atac, iar *amiciția maghiarimei cu Partidul Averescan suferise prin aceasta prima știrbitură*. Guvernul — deși tacitmente — trebuia să recunoască, că nu se poate angaja ilimitat la solidaritate împotriva opiniei publice românești, cu atitudinea politică a celor, cu cari s'a aliat. Iar maghiarimea suferise prima decepție, că guvernul — deși exista o convențiune scrisă — nu a luat apărarea unui membru al grupului parlamentar, care a trebuit să sufere anularea mandatului său, pentru o atitudine a sa, pe care se pretindea că o avuse în anul 1916, deci atunci, când nu datora României credință de supușenie.

Cele două mari partide românești din opoziție — pe lângă asistarea activă a cuziștilor și pasivă a celorlalte partide majoritare — continuau să meargă pe drumul început și au făcut tot posibilul să împiedice și mai târziu satisfacerea promisiunilor făcute nouă de guvernul Averescan. Au contestat orice măsură, luată în favorul nostru și prin interpelări făceau imposibilă deja în prealabil, ca doleanțele noastre să fie soluționate pe calea de legiferare, sau chiar pe cale administrativă.

La Ministerul Instrucțiunii au rămas în posturi de conducere și atunci partizanii Dlui Anghelescu, iar la Interne, majoritatea funcționarilor era tot liberalistă. Dacă, din când în când izbutiserăm să stoarcem câte un ordin ministerial sau dispoziție dela Ministerul Instrucțiunii, Dl Petrovici sau chiar dela Dl Goga și acelea au rămas fără rezultat, au dispărut în cursul executării, sau au fost schimbate așa, încât nici nu le mai recunoșteam. Iar dispozițiunile Subsecretarului de Stat, Dlui Bucșan, personal îndatorat nouă, erau pur și simplu sabotate de către funcționarii Ministerului de Interne.

La Ministerul de Finanțe nici odată nu se găsea acoperire pentru ordonanțarea subvențiilor, promise școlilor noastre, deși Dl Goga invitase în acest scop împreună cu noi la o masă pe miniștrii Instrucțiunii și de Finanțe și acolo împreună cu Dl Groza, s'au străduit să i convingă pentru o mai multă indulgență față de noi.

Câteva luni după deschiderea sesiunii parlamentare, la începutul anului 1927, Guvernul a ajuns la cunoștință boalei mortale a nobilului Rege Ferdinand și evenimentele, la care se putea aștepta, au întunecat problema noastră relativ mai puțin im-

portantă, așa încât până la Iunie 1927, când primministrul Averescu a fost pur și simplu înlăturat pe neașteptat dela guvern, abia câteva și relativ neimportante puncte fură realizate dintre promisiunile făcute solemn în scris nouă, după cum o poate constata oricine, care este orientat în viața noastră publică, după examinarea atentă a convențiunei noastre.

Din contra — oricât era garantată în scris libertatea de acțiune a grupului nostru parlamentar și oricât de conștienți ne-am și folosit de acest drept sub scurta durată a perioadei parlamentare, — o parte a opiniei noastre publice, agitată fiind în mod intenționat de unii dușmani ai noștri, era gata să ne facă pe noi răspunzători pentru toate dispozițiunile eronate, luate în timp de un an, de guvernul Averescan.

După cartel.

Morbul nemilos al Regelui Ferdinand se apropia rapid către sfârșitul tragic și aceasta încurca socotelile lui Brătianu, care deși cedase guvernul D-lui Averescu pentru câțva timp, să refacă întretimp popularitatea partidului său, dar în timpul schimbării tronului și al instalării regenței, create de el, tot el voia să aibă puterea, pentru a se feri de surprize. Astfel au înlăturat pe Generalul Averescu, fără o demisie formală, au efectuat grăbit nouile alegeri și au reușit să mai deschidă și noul parlament, cu câteva zile înainte de moartea Regelui Ferdinand. Cu un an înainte, încă nimeni nu se putea aștepta la o asemenea întorsătură a lucrurilor, deoarece și medicii au recunoscut numai târziu seriozitatea boalei, care a răpus pe nobilul Domnitor.

Trebue să precizăm aceste fapte, deoarece este evident, că numai atunci am putea acuza în mod obiectiv pe Generalul Averescu și pe Dl. Goga cu încălcarea cuvântului și nerespectarea promisiunilor lor, dacă ei ar fi știut sau ar fi putut știa, că numai un an vor avea puterea, în care caz, natural, ar fi fost o reacredință amânarea satisfacerii promisiunilor, pe când așa, puteau presupune cu tot dreptul, că după liniștirea și aplanarea pasiunilor excitate prin luptele electorale, vor putea realiza liniștit tot programul lor.

Opinia noastră publică, nu putea însă să urmărească cele, ce se întâmplau în dosul culiselor și vedea numai atât, că guvernul Averescan pleacă, fără să fi realizat schimbarea radicală, ce se aștepta în situația noastră. Nu se cunoștea conținutul Pactului, dar se știa că s'au făcut importante făgăduieli, din care însă nu s'a realizat aproape nimic și că în ultima analiză s'a ușurat numai libertatea de acțiune a partidului. Atacuri vehemente s'au pornit împotriva D-lor Averescu, Goga și partidul lor și chiar *împotriva Pactului*, atacuri care nu ne cruțau nici

pe noi, făuritorii Pactului. Nu-și dădeau însă seama, că fără Pact nici n'ar fi putut să deslănțuiască aceste atacuri și critici, deoarece Pactul ne-a redat posibilitatea activității publice, cece era atât de asuprită de guvernul precedent, încât Partidul nu putea ține nici ședințele cele mai restrânse și necesare.

Decepția amară față de orișice înțelegere amicală, era însă numai una din consecințele defavorabile. În același timp o altă orientare puternică — grupul reformator de sub conducerea Dlui Bernády — sugera opiniei noastre publice, că pe temeiul Pactului Averescu și după exemplul sașilor, *trebuie să facem înțelegeri cu fiecare guvern* și având în vedere, că numai aceia pot realiza succese, cari au relațiuni mai strânse cu guvernul și partidul respectiv, *cu schimbarea guvernului trebuie să aibă loc schimbări de sistem și de persoane și în sânul Partidului Maghiar*, în consecință ajungând la guvern Partidul Liberal și conducerea Partidului Maghiar trebuie s'o aibă politicianii noștri cu orientarea liberalistă. Faptul că președintele Ștefan Ugron a demisionat la venirea guvernului Averescan, se părea a fi un precedent pentru această teorie.

Astăzi, când cunoaștem mai bine viața partidelor românești și forțele ce lucrează la schimbarea guvernelor, natural, că rămâne fără importanță această argumentație, dar în 1927 chiar și oameni serioși erau convinși de temeinicia acestei păreri.

Este meritul imutabil al Dlui Bethlen Gheorghe, că a recunoscut imediat pericolul fatal al acestei tendințe și stăpânind modestia sa înăscută, a condus cu mână energică corabia partidului în aceste timpuri critice. I-a venit într'ajutor și împrejurarea, că alegerile din 1927 au fost anunțate la termenul minimal prevăzut în lege și astfel, înainte de ce s'au și pornit discuțiuni în privința atitudinii electorale a partidului, Dl Bethlen încheiase un cartel electoral cu Partidul German, sub semn independent minoritar. Comitetul executiv era silit să accepte tactica de alegeri astfel pregătită de Dl Bethlen, căci toată lumea era nevoită să recunoască — și din motivul lipsei timpului suficient — că o altă orientare politică nu mai poate fi pregătită. Cei, cu orientare liberală, protestau, Dl Bernády a și părăsit partidul, iar unii membri ai grupului său — Dl Albert Bürger, Orbán Balázs etc. — au candidat pe lista liberală împotriva Partidului Maghiar, al cărui grup parlamentar reîntrase în parlament foarte slăbit (1 senator, 8 deputați), de o parte în urmă consecințelor exagerate, făcute nemților, de altă parte prin procedeul brutal de alegeri al liberalilor ; situația era însă salvată.

În luna Iunie 1927 a căzut definitiv teoria și concepția, că Partidul Maghiar trebuie să se acomodeze în tactica sa electorală și chiar și în conducerea sa personală, guvernelor ce sunt la patere și a învins concepția, care este azi unanim recunoscută, că la *alegera șefiei partidului și ia schimbarea ei even-*

tuală nu pot juca un rol deciziv, decât exclusiv interesele noastre proprii și că stabilirea tacticei noastre electorale trebuie să fie dirijată exclusiv de interesele noastre bine cumpănite dela caz la caz.

Această concepție fu confirmată și prin evenimentele ulterioare și acceptată unanim de opinia noastră publică. Astfel, la un an după aceea, când germanii, la alegerile din 1928 ale Dlui Maniu, au încheiat iar un cartel cu guvernul, Partidul Maghiar a intrat independent în luptă și aceste alegeri fiind relativ cele mai libere, obținuse din propria sa putere 16 mandate de deputați și 6 de senator. Acelaș procedeu am urmat și la alegerile Dlui Iorga din 1931, ale Dlui Vaida din 1932 și ale regretatului Duca din 1933.

Concluziuni.

Încheerea Pactului Averescan din 23 Oct. 1923 a fost dictată de motive de ordin practic și de necesitățile politice. Faptul în sine al încheerii Pactului micșorase simțitor tensiunea, care până atunci paralizase complect orice activitate publică a maghiarimei.

După convingerea mea și cealaltă parte contractantă a luat în serios Pactul, voia sincer să soluționeze problema minorității maghiare, urmărind prin aceasta să obțină totodată și succese de politică externă.

Că guvernul Averescan — în timpul cât trăia Ionel Brătianu — nu dispunea de deplinătatea puterii și din acest motiv nu putea valida nici chiar propriile sale concepții și trebuia să plece înainte de a fi realizat promisiunile făcute nouă, a fost un fapt dureros, regretabil și defavorabil, dar nu a compromis în esență concepția și mentalitatea, care a fost generatoarea Pactului.

Ceeace a fost însă într'adevăr foarte dureros și decepționant și ceeace a smuls pentru mult timp încrederea din sufletele maghiarilor în posibilitatea unei înțelegeri amicale, era slăbiciunea și șovăeala Generalului Averescu și mai ales a Dlui Goga și — să fim sinceri — chiar timiditatea, de care au făcut dovadă, cu ocazia atacurilor pornite din reacredință împotriva noastră de cele două mari partide românești și continuate sub egida celor mai exagerate devize șoviniste.

Acest procedeu a fost o eroare și din punct de vedere tactic, căci în loc să potolească, a inflăcărat și incurajat și mai mult pe agresori, augmentând odiul pe care voiau sa-l pună în spatele guvernului înaintea opiniei publice românești, pentru încheierea Pactului. Dacă s'ar fi asumat bărbătește răspunderea pentru Pactul încheiat cu noi și l-ar fi motivat și în fața Parlamentului cu aceleași argumente, pe care le invocaseră de atâtea ori înaintea noastră în cerc intim, s'ar fi ușurat și situația lor,

nu s'ar fi discreditat ideea pactului nici în opinia noastră publică și ar fi putut asigura pentru viitor posibilitatea unei colaborări cu consecințe incalculabile.

În orice caz, pactul din 1923 formează pentru noi un prețios capital moral, pe care'l vom putea invoca întotdeauna drept justificare, *că pretențiunile noastre nu sunt irealizabile și că dacă există puțină bunăvoință, se pot face înțelegeri amicale cu noi.*

Modul cum cele două partide mari românești s'au năpustit asupra Pactului, justifică per excellentiam, cât de ușor pot întu-neca interesele de partid interesele superioare ale Statului, iar de altă parte ne-a convins, că alianța noastră cu un singur partid, chiar nu prea puternic, nu este o soluțiune, ci din contra, mărește ura împotriva noastră.

Această tristă experiență a fost motivul care ne-a îndemnat să adresăm propunerea noastră de înțelegere *tuturor* partidelor cu ocazia discuțiunii la Mesaj din anul 1934 și să cerem delegarea unei comisii mixte pentru examinarea problemelor noastre. Regretăm, că această propunere, ca atâtea altele asemănătoare, a rămas fără răsunet, fapt care nu era greu de înțeles, căci pacificarea noastră, *pe care o reclamă interesul public al Statului și nu »interesul de partid«* nu ar fi însemnat un succes sau o mărire de putere pentru nici un partid.

Decepția opiniei noastre publice, produsă prin naufragiul Pactului, a avut și consecințe bune : *a oțelit credința în sine a partidului*, a dus la biruință crezul în necesitatea *atitudinii independente la alegeri* și a luat deja în prealabil gustul unor grupări, să facă dificultăți tactice conducerii Partidului, prin propagarea orientării spre guvernele trecătoare.

Ar fi însă regretabil, dacă decepția suferită s'ar întipări atât de profund în sufletele noastre, încât ar împiedeca, odată și pentru totdeauna orice înțelegere politică româno-maghiară.

O asemenea înțelegere, sunt convins, că este necesară. Ar fi cu atât mai avantajoasă pentru ambele părți, cu cât s'ar încheia mai curând și în cadre cât mai largi.

Toate acestea le-am scris, pentru ca concluziunile, care pot fi trase din istoria Pactului din 1923, să nu fie sperietoare, ci să aibă un efect încurajator și să servească de învățătură, pentru cei pătrunși de o asemenea mentalitate, ajutându-i să încheie în viitor un pact mai durabil și mai perfect, precum era cel din 1923.